

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Факультет історії та філософії

Кафедра археології, етнології та всесвітньої історії

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

«Суспільно-політичні погляди Джона Фортеस्क'ю»

«Social and political views of John Fortescue»

Виконала: здобувачка заочної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Освітня програма Історія та археологія
Бєбешко Євгенія Володимирівна

Керівник к.і.н., доц. Чепіженко В. В. _____

Рецензент к.і.н. Івченко О. С.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від ____ . ____ . 2024 р.

Захищено на засіданні ЕК № ____

протокол № ____ від ____ . ____ . 2024 р.

Оцінка ____ / ____ / ____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувачка кафедри

(підпис) Сминтина Олена
(прізвище, ім'я)

Голова ЕК

(підпис) Сминтина Олена
(прізвище, ім'я)

Одеса 2024

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Аналіз джерел та історіографії.....	6
1.1.Аналіз джерел.....	6
1.2.Аналіз історіографії.....	8
Розділ 2. Життя та політична діяльність Джона Фортеск'ю на тлі епохи XV століття.....	12
2.1. Ранні роки діяльності.....	12
2.2. Життя та діяльність при королівському дворі.....	16
Розділ 3. Основні політичні та суспільні погляди Джона Фортеск'ю.....	28
3.1. Державний устрій.....	29
3.2. Англійська правова система.....	38
3.3. Погляди на економічне становище, приватну власність та роботу суду.....	42
3.4. Проблема спадкування престолу та роль жінки у середньовічному суспільстві.....	55
3.5. Королівська влада. Суспільство та представницькі органи.....	61
Висновки.....	79
Список джерел та літератури.....	82

ВСТУП

Джон Фортеск'ю – англійський юрист, державний діяч, політичний мислитель та гуманіст XV ст. Він є однією з визначних постатей політико-правової думки Англії періоду пізнього середньовіччя.

Фортеск'ю відомий тим, що розробив політичну концепцію, яка стала перехідною ланкою від ідеології станово-представницької монархії до абсолютистської доктрини. Вважав, що державне управління повинно виконуватися королем у згоді з парламентом. Своє бачення влади та політики Англії, Фортеск'ю зобразив своїх трактатах, які й сьогодні є одними з важливих джерел для дослідження суспільства, політики та юридичної думки англійського королівства XV ст.

Актуальність обраної теми обумовлена її науковою новизною. В вітчизняній історіографії майже відсутні праці присвячені видатній постаті Джона Фортеск'ю. Суспільна актуальність даної теми визначається роллю Фортеск'ю у політичному житті його епохи та вкладом у розвиток політичної думки Англії, розробкою ідеї «змішаної монархії», яка базувалась на античних та середньовічних уявленнях.

Мета роботи вивчення особистості Джона Фортеск'ю та дослідження його суспільно-політичних поглядів.

Наукові завдання роботи:

- Дослідити ступінь вивченості даної теми в історіографії;
- Реконструювати основні етапи життєвого шляху Джона Фортеск'ю та визначити його роль в історичних подіях Англії XV ст.;
- Розглянути погляди Фортеск'ю на державу, її походження та форми управління;
- Визначити, як саме англійський діяч розглядав природу королівської влади, роль монарха та його підданих у системі управління, а також їх права та обов'язки;

- Дослідити його правові, судові та економічні погляди.

Об'єкт дослідження: політичні трактати Джона Фортеск'ю.

Предмет дослідження: погляди Джона Фортеск'ю на державу, королівську владу та право.

Методи дослідження. Для опрацювання теми було використано такі методи: науково-біографічний, історико-порівняльний, історичний, аналізу й синтезу. Історико-порівняльний метод полягає в співставленні історичних об'єктів у просторі й часі і у виявленні подібності і відмінності між ними. Науково-біографічний передбачає вивчення історії життя особистості (життєвого шляху) та автобіографій. Історичний метод зосереджується на походженні та еволюції предмета дослідження та вказується у хронології часів та етапів. Метод аналізу та синтезу – взаємообумовлені логічні методи наукового дослідження, що виникли на основі практичної діяльності людей, їхнього досвіду. Єдність аналізу і синтезу забезпечує об'єктивне, адекватне пізнання дійсності і разом з тим відображає єдність протилежностей у відношенні до взаємозв'язку одиничного й загального.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період життя Джона Фортеск'ю, а саме кінець XIV ст. по третю четверть XV ст.

Територіальні межі: територія Англійського королівства на період XV ст.

Структура роботи обумовлена поставленим завданням та складається з зі вступу, трьох розділів та висновків.

Перший розділ «Аналіз джерел та історіографії» має методологічне значення та містить характеристику основних джерел та історіографії, які використовувалися при написанні даної роботи. Також розглянуто ступінь вивченості даної теми та зроблено аналіз джерельної бази.

Другий розділ «Життя та політична діяльність Джона Фортеск'ю на тлі епохи XV століття» присвячений висвітленню біографічних відомостей Джона

Фортеск'ю, становлення його як державного діяча та вплив цієї персоналії на історію Англії XV ст.

Третій розділ висвітлює суспільно-політичні погляди Джона Фортеск'ю. У першу чергу це уявлення про державу, її форми управління та особливості концепції *dominium politicum et regale*. Також розглядаються його думки на природу королівської влади, права й обов'язки монарха та підданих. Також досліджується погляди Джона Фортеск'ю на правову, судову та економічну системи.

Загальна кількість опрацьованої дослідницької літератури – 38 одиниць. Загальна кількість опрацьованих джерел є 6.

РОЗДІЛ 1.

АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

1.1. Аналіз джерел. Джерельна база дослідження представлена трьома політичними трактатами сера Джона Фортеस्क'ю.

Одне з головних джерел цього дослідження – праця «The Governance of England»[1] («Управління Англією») – є найуспішнішим і найпопулярнішим твором англійського мислителя. У цьому трактаті Фортеस्क'ю дав ряд цікавих спостережень та порівнянь стосовно соціально-економічних відносин на прикладі громадсько-політичних станів Англії та Франції. Твір був написаний на початку 1470-х років і був запропонований Едварду IV, як узагальнення багаторічного досвіду Фортеस्क'ю у непрацюючому королівському режимі Генріха VI, і як модель того, як слід реформувати управління. Оригінал роботи був написаний староанглійською мовою XV ст. Трактат вийшов друком лише у 1885 р. під редакцією Ч. Пламмера, у Оксфорді (перевиданий у 1926 та 1979 pp.) [2, с. 1].

Трактат «De laudibus legume Angliae» [3] («Хвала законам Англії») був написаний Фортеस्क'ю, як він сам повідомляє під час перебування Ланкастерів у Сент-Мішель у Франції. З посилання у двадцять другій главі на справу сера Томаса Кока, що сталася на восьмому році правління Едварда IV, фіксуємо дату написання трактату між 1468–1470 pp. [1, с. 86]. Цей твір є визначним у багатьох відношеннях, оскільки в ньому хоча й ідеалізовано, але досить чітко, висвітлено англійську дійсність XV ст. Праця належить до жанру *Specula Principum* (Дзеркало для князів) – це особливий жанр політичного письма у Середньовіччі та в епоху Відродження. Вони найкраще відомі у формі манускриптів чи книг, які прямо інструктують королів або володарів нижчого титулу щодо певних аспектів володарювання чи поведінки, але в ширшому сенсі термін також використовується для історичних оповідей чи літературних творів, направлених на створення образу правителя, який слід наслідувати чи

уникати. Вони часто створювались, коли новий чи недосвідчений правитель мав прийняти владу [19, с. 6].

Праця Джона Фортеस्क'ю «De laudibus legume Angliae» [3] завжди була найвідомішим з творів Фортеस्क'ю. Уперше вона була надрукована у 1537 р., з того часу була перевидана більше десятка разів [1, с. 85]. Еталонним є видання під редакцією С. Б. Краймса 1942 р., опубліковане у Кембріджі з оригінальним латиномовним текстом та перекладом англійською мовою. Ш. Локвуд [2] наприкінці ХХ ст. зробила власний переклад праці Фортеस्क'ю, орієнтуючись на переклад С. Б. Краймса, але доповнюючи текст власними правками та модернізаціями [2, с. 1].

Робота «De Natura Legim Natura» [4] була написана підчас перебування Фортеस्क'ю у Шотландії між квітнем 1461 і липнем 1463 рр. [1, с. 78] Трактат був присвячений питанню спадкоємності королівського престолу. Він не поширювався впродовж п'ятнадцятого століття, і не друкувався до 1869 року.. Особливість «De Natura Legim Natura» полягає у тому, що за обсягом він значно більший ніж інші трактати Фортеस्क'ю (він займає сімдесят великих картографічних сторінок у виданні лорда Клермонта). В ньому в абстрактній формі описується династичний спір між Ланкастерами та Йорками за спадкоємність англійського престолу. Дослідник С. Б. Краймс писав: «...я не зовсім задоволений установленою датою написання «De Natura Legim Natura ». Мені здається, що він створив дуже сильний і академічний твір, серед тривожних подій у Шотландії, де він нібито написав його. Докази для цього припущення не надто переконливі...» [3, с. 5]. Отже проблема встановлення часу написання творів Фортеस्क'ю існує, але у цьому дослідженні ми його розглядати не будемо.

У процесі дослідження, також було взято на огляд джерело «Proclamation made by Jaske Cade» [6]. Це маніфест опублікований Джеком Кейдом, кентським повстанцем, у 1450 р. під час масових народних заворушень.

Документ є важливим, у контексті розуміння становища населення того періоду.

1.2. Аналіз історіографії. Основа історіографії, представленої теми, складає роботи іноземних (переважно британських) дослідників історії політичної думки. Репутація Фортеск'ю як політичного мислителя продовжувала процвітати у вісімнадцятому столітті, чому сприяли три видання «Різниці між абсолютною та обмеженою монархією» Джона Фортеск'ю Аланда. Її ще більше посилила робота Ч. Пламмера наприкінці дев'ятнадцятого століття, коли він продемонстрував, що «The Governance of England», назву, яку він дав «Різниці між абсолютною та обмеженою монархією», займає навіть більш центральне місце у конституційних дебатах, ніж «De Laudibus Legum Angliae». Інтерес до Фортеск'ю як політичного теоретика був підкріплений публікацією в 1869 р. історію сім'ї та всі його відомі на той час роботи Томаса Фортеск'ю, лорда Клермона [5].

У історіографії ХХ ст. не залишилось без уваги питання про значення створених Джоном Фортеск'ю праць та його інтерпретацію ідеї про «змішану монархію». У науковому середовищі ведуться дискусії, що до питання, який сенс він надає у визначення «змішана монархія», та прихильником якої монархії був – абсолютної або ж обмеженої. Це стало причиною, що історіографія поділилася на дві точки зору.

Історики, такі як Г. Адамс [11] та В. Стаббс [38] вважають, що Фортеск'ю є одним з перших, який запропонував та обґрунтував принцип змішаної монархії. Друга група дослідників (до них належить Ч. Пламмер [1]) вважали, що англійський мислитель є прибічником абсолютної монархії.

Про Джона Фортеск'ю написано не достатньо багато наукових робіт, але особистість цієї людини і його творчість продовжують цікавити дослідників. Інтерес до текстів Джона Фортеск'ю виникав у ході вивчення комплексу проблем: політичної, соціальної економічної та правової історії Англії XV сторіччя.

Значення творів Джона Фортеस्क'ю для розвитку, принаймні, англійської політичної думки давно було визнано вченими-співвітчизниками (але не його сучасниками). Однак, це не приваблювало належної уваги вітчизняних фахівців в історіографії XX ст. Неможливо визнати, що навколо цього питання велися і далі ведуться запеклі суперечки. Це і породжує необхідність дослідження спадку Фортеस्क'ю.

У перші роки XX ст. стосовно вивчення ідей Джона Фортеस्क'ю вчені випробовували вплив концепцій британського дослідника В. Стаббса. Цей англійський історик однак не займався спеціально вивченням цього видатного англійського політичного діяча. В. Стаббс вбачав у Фортеस्क'ю великого теоретика-конституціоналіста. Англійський історик видав свою працю «The Constitutional History of England»[38] у кінці XIX ст. Це був період розквіту англійського лібералізму і конституціоналізму, тому він вважав, що на той час теоретична спадщина Фортеस्क'ю була досить актуальною.

У 1940-х рр. С. Б. Краймс, один із провідних дослідників спадщини Фортеस्क'ю, переклав «De laudibus legume Angliae», який можна вважати першим критичним виданням твору. Дослідник вважав, що Фортеस्क'ю намагався покращити обмежено парламентську «протоконституційну монархію», але конституційних поглядів він не мав. С. Б. Краймс вважав, що його прогресивні опінії мали значення для розвитку конституціоналізму у майбутньому.

Вже з 1960-х років, у західній історіографії з'являються нові історичні школи, які виштовхнули класичний підхід до вивчення історії. Позитивістський підхід зазнав критики, тому Фортеस्क'ю почали розглядати не як прогресивного новатора, а як до повного традиціоналіста. До них належить фінський дослідник В. Літцен [31], який вважав, що єдина причина за якою було написано Джоном Фортеस्क'ю його трактати це – реставрації династії Ланкастерів та посилення королівської влади.

Згадується Джон Фортеस्क'ю у праці представника школи анналів М. Блока «Les Rois thaumaturges» [13], де він досліджує середньовічні уявлення про надприродний характер королівської влади. Дослідник, стверджував, що таке уявлення мало для Фортеस्क'ю важливе значення.

Цікавим для дослідження поглядів Фортеस्क'ю на королівську владу є робота Е. Канторовича «Два тіла короля» [26]. Праця була опублікована у 1957 р. і у ній розглядається історична проблема «двох тіл» державця – політичне та природне тіло – що бере початок з епох Середньовіччя, і показує, поміщаючи це поняття у відповідний контекст середньовічної думки й політичної теорії, як західноєвропейські монархії епохи раннього Нового часу поступово почали розробляти «політичну теологію». Автор вказує, що природне тіло короля володіє фізичними атрибутами, страждає і помирає, але його інше, духовне тіло височіє над земним, вказуючи на сакральність фігури короля. Поняття двох тіл робить можливим збереження монархії навіть тоді, коли монарх помирає.

Порушує гендерну тематику в своїй статті дослідниця Е. Хоукесс [24]. Вона резюмує, що Фортеस्क'ю, у питанні можливості жіночого правління та престолонаслідування, апелює до того, що жінки не можуть бути суддями, а отже не можуть керувати країною, бо це один з обов'язків короля.

З сучасних дослідників вивченням політичних поглядів Джона Фортеस्क'ю займається британська науковця М. Кекевич. У своїй роботі вона намагається дати вичерпну картину та аналіз творів автора, для пошуку нових поглядів на політику пізнього середньовіччя. Праця 2018 р. «Сер Джон Фортеस्क'ю та Управління Англією» [28] детально розповідає про життя та творчість англійського діяча. М. Кекевич вважає, що за життя сер Джон Фортеस्क'ю був шанованою людиною, але не видатною. Його сучасники цілком могли бути здивовані вагою, яку наступні покоління надавали його думкам. Вона відзначає, що Фортеस्क'ю розчарований положенням державних справ у державі, писав твори які повинні були бути настановами для принца Едварда та майбутніх королів. Дослідниця, приходить до висновку, що трактат «The Governance of

England» є водночас надзвичайно консервативним і, у той же час, маніфестом реформ.

Серед сучасних українських науковців вивченням поглядів Фортеск'ю займаються Нємченко І. В.[9] та Івченко О. С.[7; 8; 10] у розгляді дослідження історії політичної думки Англії та витоків конституційного роялізму.

Отже, джерельною базою дослідження є праці Джона Фортеск'ю – «De Laudibus Legum Angliae», «The Governance of England» та «De natura Legum Natura». Вони є важливими у контексті вивчення життя та уявлень автора.

Історіографічна база дослідження представлена роботами англomовних вчених, які, у більшості, писали про Фортеск'ю у контексті загальних робіт про політичну думку Англії, або про історію війни Троянд. Серед дослідників поглядів англійського діяча утворилося дві точки зору. Перша група наполягає на тому, що Джон Фортеск'ю є прихильником і теоретиком представницької монархії, інші ж вважають Фортеск'ю прихильником абсолютистської монархії. Тому зберігається актуальність даної теми до вивчення, через проблему неоднозначних поглядів Джона Фортеск'ю.

РОЗДІЛ 2.

ЖИТТЯ ТА ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЖОНА ФОРТЕСК'Ю НА ТЛІ ЕПОХИ XV СТОЛІТТЯ

2.1. Ранні роки діяльності. Період XV століття для англійської історії є досить неоднозначним та був наповнений буремними подіями. Важливими потребами цього сторіччя було придушення міжусобної війни й анархії, забезпечення правосуддя та реформи оподаткування. Поки цього не було досягнуто, не існувало основ стабільного конституційного правління. Представники Ланкастерської династії були заслабкі, перед усім фінансово, аби забезпечувати підтримку адміністративного порядку.

Пропаганда Тюдорів навмисно зображувала 1400-х роки у терміні «повномасштабної руїни та краху», насамперед для того, щоб виділити момент завоювання ними престолу від попередніх спроб. П'ятнадцяте століття, також піддалося критиці вікторіанськими істориками, орієнтованими на вігів. [29, с. 56]

З точки зору конституційної історії, період панування Ланкастерів є важливим, але його значення було перспективним, а не безпосереднім. Конституціоналізм королів надав безліч цінних прецедентів для майбутніх епох, але експеримент не вдався, тому що був передчасним та не відповідав запитам того часу. [34, с. 249]

Ч. Пламмер у вступі до публікації «Управління Англією» Фортеск'ю в 1885 р., для характеристики епохи посилався на В. Стаббса, який надавав їй ознаки «безрезультатності та неефективності», а розвиток конституційного прогресу того часу, випереджав адміністративний порядок.[1, с. 2] Стаббс писав: «Яким би слабким не було чотирнадцяте століття, то п'ятнадцяте століття було ще слабше, нікчемніше, кривавіше, аморальніше; але, незважаючи ні на що, з нього випливає правдивіший і яскравіший день, пора

більш загального свідомого життя, вищих прагнень, більш терплячої, більш співчутливої, чистішої, зрілішої свободи [38, с. 4]».

І надалі історики підтримувалися цієї оцінки. Однак вже у 20-х рр.. XX століття вчені переглянули цей традиційний підхід і наголос робився менше на сприйманні його як кривавого та буремного, а більше на вивченні особливостей економічних, політичних, культурних та соціальних [29, с. 1]. Наприкінці XX століття, дослідниця К. Карпентер відмітила розбіжності між вивченням політики XV століття та конституційною історією, закликаючи до нового вивчення «публічного обличчя управління» та «конституції політичного тіла»[16, с. 25].

Джон Фортеस्क'ю юрист та державний діяч, був видатною фігурою на арені політичного життя Англії XV ст. Він походив з давнього роду Фортеस्क'ю, що бере свій початок з вихідця з Котантіна (південна Нормандія), в епоху завоювання Англії Вільгельмом I. Нажаль точної інформації стосовно його дати та місця народження нам не відомо, але приблизний рік народження між 1394 або 1395 рр. Стосовно дати народження Фортеस्क'ю існує два припущення. Один з його біографів, який приходитьс'я йому нащадком, лорд Клермонт висуває думку, що Фортеस्क'ю народився у 1395 р. Це припущення він обґрунтовує посилаючись на самого Фортеस्क'ю, який в одному зі своїх трактатів писав про те, що ніхто не може стати барристером, якщо до цього не вивчатиме право на протязі 16 років, а Фортеस्क'ю отримав це звання орієнтовано у 1429 чи 1430 р.[1, с. 41]. Тому, найімовірніше, він народився в середині останнього десятиліття, тобто скоріш у 1395 р. Інший біограф Фортеस्क'ю, вважав що він народився на декілька років пізніше, а саме у 1399 р.

Джон Фортеस्क'ю був другим сином сера Джона Фортеस्क'ю, який не був військовим, як стверджували деякі історики, але займав високу посаду у Девонширі, а також воював під Азенкуром під керівництвом Генріха V і був призначений губернатором Ріло, столиці Ла-Брі, після її захоплення у 1422 р. Помер він помер близько 1435 року. Його старший брат, сер Генрі Фортеस्क'ю, з

1426 р. по 1427 р був суддею в Ірландії. Молодший брат - Річард , був вбитий у війні Червоної та Білої Троянд, у битві при Сент-Олбані у 1455 р.[1, с. 41]

Точні свідчення про освіту Дж. Фортеск'ю відсутні, але за свідчення єпископа Таннера, він навчався у Екзетерському коледжі в Оксфорді, де вивчав тривіум та квадрівіум.[5, с. 6]

У Англії XV століття експерти з права мали значний вплив на політику держави, чого не було в інших країнах. Професія світського юриста з'явилась там в XIII ст., і вже до 1300 р. виникли постійні юридичні школи - «*inns of court*». Випускники цих шкіл ставали не академічними теоретиками, а юридичними консультантами-практиками, які розбирали свої справи на основі звичайного права і мали аналогічну професійну підготовку що і судді, перед якими вони виступали. Саме в такому закладі, Джон Фортеск'ю навчався юриспруденції – «Товариство юристів Лінкольна» (Lincoln's Inn) у Лондоні, де майбутні правники вивчали юридичну природу первинних наказів про виклик в суд від імені короля і суду, які є суттю найперших принципів права.

Про спосіб його життя та навчання ми, нажаль, не маємо інформації. Очевидно, що Джон Фортеск'ю був одним з сотні подібних молодих людей «усі джентльмени за походженням і з значним достатком, які витрачали щонайменше двадцять вісім фунтів на рік [23, с. 290]». Що до життєдіяльності його у навчальному закладі, можемо зробити загальний висновок з уривку монографії Г. Галлама «Середні віки»: «Судові іни та Канцелярські іни – це навчальні заклади, де студенти навчались співу і всіх видів музики, танців та іншого, які зазвичай практикуються в суді; поза семестром більша частина присвячує себе вивченню права. У святкові дні, після закінчення церковних служб, вони займаються вивченням історії, церковної та світської. Тут треба було навчатися всьому, що є доброчесним; усі пороки знеохочуються та позбуваються, тому часто лицарі, вельможі та найбільш благородні представники королівства відправляли своїх дітей в Судові іни, не стільки для того щоб зробити з них юристів, а скоріш щоб сформувати їх манери та

захистити від пороків. Сварок та заворушень майже не було. Єдиним покаранням у цих закладах було відрахування, що було більш страшнішим ніж ув'язнення, тому що покараний більше не приймався до жодного з Товариств».[23, с. 291]

У 1425 р. Фортеск'ю був обраним головою цього юридичного товариства. Як він користувався своїм широкими повноваженнями, не можливо дізнатися, через брак біографічних джерел. Надалі його переобирали на цю посаду з 1426 по 1429 рр., що говорить про його авторитет серед колег та високий професійний рівень[1, с. 42]. У двох перших записах у «Origines Judiciales» Дагдейла він фігурує як «Fortescue Junior», що виглядає так, ніби його старший брат, сер Генрі, також був членом цього Товариства[5, с. 12].

Про перебіг його кар'єри, поки він не став Sergeant at Law, відомостей не має. Sergeant at Law – це статус адвоката вищої категорії, яке відрізняло найбільш досвідчених та знаючих адвокатів і надавалося юристам (кожен рік не більше 7-8 особам). Цілком ймовірно, що він здобув цей ступінь невдовзі після того, як його становище в адвокатурі дало право на це, якщо ми можемо судити за кількістю років, які він прожив після цього, і датою його підвищення, яке припало на свято Михайла (Михайлівський семестр є першим академічним семестром навчального року) 1430 р.[5, с. 5]. Він писав, що на церемонії вручення вони були вдягнуті у білий шовковий костюмом з значком нового рангу, а також Фортеск'ю оповідав: «Лорд-головний Суддя цивільних позовів, за порадою та згодою всіх суддів, мав обрати сім чи вісім розважливих осіб, які зробили найбільший прозорливість успіх у вивченні законів, і яких вони вважають найкращими. У призначений час і місце вибрані обрані влаштовують розкішний банкет, як на коронації, що триватиме протягом семи днів; і жоден з новостворених адвокатів не повинен мати малих витрат на банкет, щоб відповідати урочистості його посвяти, не менше двісті п'ятдесят фунтів і більше; причому загальні витрати, які матимуть вісім людей, будуть переважати три тисяч двісті марок, щоб компенсувати хоч одну річ, кожен

повинен подарувати золоті каблучки загальною вартістю сорок фунтів англійських грошей [3, с. 200]."

Що до особистого життя, то він був одружений на Єлизаветі (Ізабеллі) у вересні 1435 р., спадкоємиці Джона Джеймса, есквайра, з міста Бат. Фортеск'ю мав одного сина та дві доньки, всі вони взяли шлюб ще до вигнання батька. [1, с. 73] Його юридична практика, очевидно, була успішною оскільки є записи про те, що він придбав значну земельну власність, окрім сімейної спадщини.

2.2. Життя та діяльність при королівському дворі. З 1440 по 1441 рр. Фортеск'ю працював у суді присяжних в окрузі Норфолк та у Східному Термі. 25 січня 1442 р. Джона Фортеск'ю призначили Головним суддею, у зв'язку з передчасною смертю сера Джона Гедді. Цю високу посаду він займав до пасхального триместру 1460 р. (третій термін юридичного року в судах Англії та Уельсі) [42, р. 263]. Як суддя, Фортеск'ю, був рекомендований за його мудрість, справедливість та чесність, і він був вигідний королю Генріху VI. Незабаром та назавжди закріпилася його репутація великого судді, і на цій посаді він продовжував працювати більше вісімнадцяти років.

Лорд Кемпбелл, великий шанувальник Фортеск'ю, каже про нього, що «він виконував свої обов'язки головного судді з надзвичайними здібностями і був одним із найосвіченіших і чесних людей, які коли-небудь сиділи у суді Королівської лави». Фуллер у своїй праці «History of the Worthies of England», порівнюючи його з головним суддею Маркхемом, його безпосереднім наступником, каже: «Цих я можу назвати двома головними суддями з головних суддів за їхню чесність; бо хоча б один із них віддав перевагу дому Ланкастерів, а інший — Йорків, у титулах до корони, обидва вони віддавали перевагу дому правосуддя у справах між партіями».[5, с. 36]

На посаді головного судді Фортеск'ю отримував зарплату, що становила 120 фунтів стерлінгів у рік, з цієї суми виділяли 8 фунтів стерлінгів на його професійний одяг. З 1443 р. він користувався фінансовою рентою у 40 марок, а з 1447 р. - ще 40 фунтів стерлінгів; і протягом служби Фортеск'ю на посаді

головного судді, він мав спеціальний дарунок на отримання дві великих бочки вина на рік [1, с. 46].

Окрім звичайних судових обов'язків, Фортеск'ю продовжував виконувати численні спеціальні комісії у багатьох частинах країни, виступав у ролі арбітра у кількох позасудових суперечках, також виступав трієром (особа або орган, відповідальний за розслідування та вирішення справи на судовому засіданні) клопотань, у кожному з семи парламентів та консультувати уряд у фінансових проблемах.

Проблемами, якими займався Фортеск'ю на своїй посаді голови судової влади було придушення заворушень та міжособистими конфліктами землевласників. На початку 1443 р. його разом із іншими особами було відправлено в Норфолк у зв'язку з заворушеннями, які спалахнули у місті, внаслідок спроби настоятеля Крайстчерча, накласти певні нові церковні збори. 4 березня 1443 р. рада наказала надіслати йому спеціальний лист подяки від короля за «його величну працю». На весні 1444 р. він займався справою масових нападів на маєтки кардинала Кемпа у Йоркширі, що виникли через те, як він здійснював свою духовну юрисдикцію як архієпископа Йорка [5, с. 43].

Його робота на королівській лаві у 1440-х та 1450-х рр. внесли значний вклад у розвиток та становлення загального права у Англії [1, с. 45]. Професіоналізм та доброчесність Джона Фортеск'ю підтверджує один випадок. Отримавши від короля наказ відпустити на свободу ув'язненого Томаса Кервера, який був визнаний винним у державній зраді. Він не одразу виконав волю короля, а потребував письмове підтвердження з підписом лорда-канцлера, що вказувало на те що, для нього воля короля мала силу лиш, якщо вона була здійснена у законній формі [1, с. 48].

Джон Фортеск'ю консультував лордів у парламенті по таким важливим питанням, як імпічмент графа Суффолка у 1450 р. і у справі Співка Торпа в 1454 р. Декілька членів верхньої палати, зважаючи на його професійні

досягнення, попросили Фортеск'ю діяти у якості протектора своїх маєтків та вирішувати спірні питання стосовно наслідування.

Відповідно, він виступав як суддя у справі, що стосувалася розташування будівництва маєтків Фастольфа та Берклі. Також служив виконавцем для лордів Кромвеля, Фанхоупа, Кобхема і Бонвіля, а також для Елізабет, леді Феррерс з Чартлі, Томаса, графа Девона, архієпископа Чичеле, кардинала Кемпа і навіть Річарда, герцога Йорка. Незважаючи на останній зв'язок, політичні симпатії Фортеск'ю завжди належали королю Генріху VI [1, с. 50].

У 1450 р. він був об'єктом нападок народного невдоволення в Рочестері, де переслідувався повстанцями. У цей рік трапилось одне з масштабних заворушень - повстання Джека Кеда. Воно було використано, можливо і спровоковано, прихильниками герцога Йоркського.

Відомо, що Фортеск'ю приймав участь в урядових розслідуваннях, пов'язаних з повстанням у Кенті. У 1450 р. він разом з іншими суддями супроводжували герцога Букінгемського та канцлера до Кенту, де вони брали участь у судових процесах над бунтівниками. У ході цього повстання, з боку повстанців Кеда, Фортеск'ю піддавався нападкам, за те що знаходився на стороні правлячої династії та був неупередженим суддею.

Фортеск'ю підозрювали у тісних контактах з непопулярною придворною групою Суффолка та Сомерсета, що стало причиною ворожого настрою до його персони, ще до Кентського повстання. Причиною стало те, що у 1450 р. Джон Фортеск'ю заступився за герцога Суффолка і намагався уникнути для нього арешту. Кентські повстанці, таким чином, прохаючи прислати до них королівську комісію, наполягали на тому що, приймуть будь-кого, окрім трьох головних суддів «яким не можна вірити». Тому бунтівники протестували проти призначення Фортеск'ю, який на той час був одним з головних суддів Англії. Однак, порівнюючи основні документи повстанців з вимогами, які пізніше висував Джон Фортеск'ю, можна знайти багато спільного з багатьох питань.

У 1450-х рр. , у розпалі своєї кар'єри, Фортеск'ю придбав маєток Геддінхалл у Саффолку, повернув садиби Ебрінгтон у Глостерширі та чотири маєтки Хартфордширі. До усунення династії Ланкастерів з престолу він також придбав землі в Уїлтширі, Кінгстоні Деверілл, Троубрідж й Чіппенем. Тому можна зробити висновок, що за час становлення своєї кар'єри і до відставки він був значним поміщиком. [1, с. 42]

Середина XV ст. стала переломною для династії яку всіляко підтримував Джон Фортеск'ю. Внутрішні та зовнішні проблеми Англії, спричинили масштабний кровопролитний конфлікт династій Ланкастерів та Йорків, що у науковій літературі отримало назву війна Білої та Червоної троянди.[30, с. 20] Війна принесла значних руйнувань та лиха населенню Англії, у ході конфлікту загинула велика кількість представників англійської феодальної аристократії.

Генріх Віндзорський (Генріх VI), був єдиною дитиною Генріха V та Катерини Валуа, став наступником англійського престолу після смерті свого батька у 1422 р. у віці 9 місяців. Він став першим англійським королем, який успадкував корону немовлям. Його одностайно підтримали у праві наступництва, але й були суперечки між політичною верхівкою, з питань концепції регентства, протекторату та соборного правління. Вони прийшли до рішення, що правити буде Рада лордів, яка була затверджена духовенством, світськими лордами та Палатою громад. Після смерті свого діда Карла VI Французького 11 листопада 1422 р., Генріх успадкував французький престол. Однак, коронований він був лише у 6 листопада 1429 р. у віці 8 років, як король Генріх VI Англійський і як король Франції 16 грудня 1431 р. (у віці 11 років)[43, с. 106]. До повноліття Генріха Англією керувала Рада. Існують різні погляди на ефективність діяльності Ради лордів і наскільки вона вплинула на погіршення становища країни. Деякі історик притримуються думки, що Рада «чесно відстоювала» право Генріха на престолонаслідування проти більшості, але у той же час визнавали її «бездіяльність та нерішучість»)[43, с. 106]. Інші ж дослідники притримувались більш похмурої думки, посилаючись на

погіршення фінансових та воєнних умов. Історик С. Краймс притримувався ще більш критичної точки зору і відмічав, що спільне управління меншості призвело до концентрації влади в руках магнатів. Він стверджує, що правління некомпетентних корупціонерів спричинило повалення центрального управління і це у свою чергу «неминуче призвело до рецидиву беззаконня, безладу, поганого управління та корупції у самих широких масштабах» [18, с. 84].

Повноліття Генріха VI побачило найменш ефективне правління, яке було за останні століття. А втім С. Краймс вважав, що Рада використала можливість встановити «своє місце у конституційній теорії» [18, с. 146]. Виключно високе і аристократичне походження представників Ради, не тільки у часи протекції, але і пізніше, безумовно породжує ідею, що лорди намагалися закріпити форму правління аристократії, що діяла від імені монарха» [18, с. 149-151]. Сумнівів підлягає і твердження, що Генріх VI правив особистою волею за виключенням у відношенні того, що можна було назвати особистою або королівською діяльністю. Вони включали його мандри, через що був створений «мандрівний двір», як найкрупніша окрема установа. Як відмічав Фортеск'ю: «...більше 1000 посад у його розпорядженні, пов'язаних з виплатою грошей, а також його надання землі, власності та почестей, що стало причиною як до відчуження земель корони, так і до безпрецедентного занепаду монархії і створенню привілейованих фракцій у адміністративній та судовій системі» [2, с. 151].

У 1445 р. 23-річний Генріх одружився на 15-річній Маргариті Анжуйській [43, с. 169]. Через відсутність спадкоємця Річард Йоркський, був імовірним спадкоємцем престолу. Лише за три місяці до народження свого сина, принца Едварда Ланкастерського, у 1453 р., Генріх захворів на те, що було описано як кататонічна шизофренія [16, с. 146]. Річард Герцог Йоркський був призначений протектором у 1454 р., але звільнений після одужання короля на Різдво 1454 р. Але наступного року король знову захворів, і Йорк знову був призначений протектором, але був знову звільнений після того, як король одужав, лише через три місяці. Саме протягом років після народження Едварда

та після другої задокументованої хвороби Генрі в 1455 р. було призначено три алхімічні комісії для пошуку «філософського каменю» та алхімічних засобів трансмутації. Частково це було підприємство, щоб виправити хворобу короля, але також знайти джерело фінансування для погашення боргів короля. Джон Фортеск'ю був призначений комісаром третьої комісії в листопаді 1455 р. [22, с. 30]. Можливо, в результаті його роботи в Алхімічній комісії або завдяки спостереженню Фортеск'ю став прихильником здатності помазаних законних королів доторкнутися, щоб вилікувати золотуху. У рамках своєї полеміки щодо дискредитації титулу йорків, він стверджував, що вони не володіють тавматургічним дотиком, і що жодна жінка, навіть якщо вона королева, не може здійснювати цю владу [1, с.273].

Певною мірою, через невдалі спроби королеви Маргарити отримати регентство та її намагання закріпити позицію свого сина як спадкоємця, частково через триваючі громадянські заворушення, а почасти через фракційність у Раді та Королівському дворі, що призвело до ефективного відсторонення Йорка від управління, спалахнула напруга вилившись у громадянську війну.

Річард Йоркський прибувши з Ірландії до Лондону заявив про своє право на престол і запевняв це аргументуючи, що хоча він по чоловічій лінії вів походження від молодшого сина Едварда III, але по жіночій - від старшого брата того ж короля. У той час як Генріх VI походив від лінії третього сина Едварда III, у результаті чого його претензії на престол є незаконними [30, с. 79]. У слідстві того, що у 1453 р. Генріха визнали душевно хворим, тому Річард мав законне право на отримання престолу. Проте, дружина короля Маргарита виступила з військом проти Йорків, щоб не позбавляти свого сина права наслідувати англійський трон.

Перша битва Білої та Червоної троянди відбулася 22 травня 1455 р. при Сент-Олбанс. У результаті король був захоплений у полон, а брат Джона Фортеск'ю був убитий. У листопаді 1455 р. Йорк був знову призначений

протектором очевидно, але був негайно звільнений у лютому 1456 року після одужання Генріха.[16, с. 147] Маргарита скористалася можливістю слабкості короля, для того щоб консолідувати підтримку навколо себе та сина. Після неефективного «перемир'я» у 1458 р., організованого королівською партією, щоб інсценувати примирення між жертвами та переможцями у битві при Сент-Олбанс, але ситуація погіршувалася.

У липні 1460 р. у битві при Нортгемптоні йоркісти здобули остаточну перемогу, захопили короля та скликали парламент, щоб скасувати обмеження 1459 р. Річард Йоркський, висунув відкриті претензії на трон і подав судову заяву до лордів у парламент про визнання його претензій на трон на підставі спадкового права [18, с. 22-23]. Лорди відмовилися розглядати справу без згоди Генріха VI, оскільки не мали діяти у такій ситуації без його волі, і наказав лордам знайти все, що можна протиставити претензії герцогу Йоркському. Лорди проконсультувалися з суддями, наказавши їм перевірити заперечення, як наказав король, серед них був і Головний суддя Джон Фортеск'ю [18, с. 27].

Річард Йоркський стверджував, що парламент надав Генріху VI титул, який він інакше не мав би, і що це було *ultra vires* (поза компетенцією), які протистояли законам Бога і людини. Потім лорди вирішили, що претензії Йорка неможливо відхилити, і запропонували компроміс, який би подолав «великі незручності..., врятував честь і маєток короля та...заспокоїв... герцога». Королю надали право зберегти «корону, свій маєток і королівську гідність протягом свого життя, а згаданий герцог і його спадкоємці будуть його спадкоємцями».[38, с. 186]

Результатом міжусобних війн стало те, що у 1461 р. Генріх VI Ланкастер був повалений з трону Едвардом Йоркським, який коронувався як Едвард IV (після загибелі свого батька Річарда, герцога Йокрського). Фортеск'ю був присутній у декількох битвах, у тому числі у Таутоні, де Едуард VI переміг Ланкастерів, а також у битві у Рітоні та Бранспеті [1, с. 75]. Генріх VI і Маргарита Анжуйська, були вимушені евакуюватись до Шотландії. Фортеск'ю,

незважаючи на усунення правлячої династії від влади, залишився їх прибічником, що у результаті вилилось до позбавлення його прав, за зраду новому королю, згідно прийнятому парламентом акту у 1461 р. [1, с. 76]. Він також підтримував королівську родину і втік за ними до Шотландії, де Фортеск'ю була надана номінальна посада канцлера Англії королем Генріхом VI. Дослідники життя Джона Фортеск'ю, ідентифікують цей момент як кінець його кар'єри, оскільки він більше ніколи не буде працювати суддею після вигнання династії Ланкастерів. Його ім'я не з'являється у щорічниках після пасхального семестру 1460 р., а останній сертифікат як головного судді датований раніше ніж 29 січня 1461 р.

Розуміючи тяжке становище династії, підштовхнуло Фортеск'ю займатися пропагандою ланкастерської справи. Можливо саме в екзилі, у Шотландії, він написав «De Titulo Edwardi Comitis Marchiæ» (Про титул дому Йорків), «Defensio Juris Domus Lancastriæ» (Захист дому Ланкастерів) та «De Natura Legibus Naturæ». У 1462 р. він склав вірчі листи Людовику XI у Франції. Усі ці листи були на захист претензій Ланкастерів на трон і мали на меті знищити будь-які претензії Йорків. [3, с. 237]

У 1463 р. Фортеск'ю супроводжував королеву Маргариту та її підданих у вигнання на континент, до Франції, і проживала з своїм бідною свитою у вотчині свого батька в Сен-Мішель у графстві Бері. Перебувавши у чужій країні у 1464 р. Джон Фортеск'ю відправив послання графу Ормонду, який на той час перебував у Португалії, де описав умови їх існування. Перш за все він зазначив осіб, які підтримали Ланкастерів та подалися з ними у вигнання. Що до умов існування то він пише: «Ми ледь тримаємось, але все ж королева піклується про те, щоб на нашому столі були м'ясо і вино, щоб не довести нас до надзвичайного стану. Її Високість не в змозі зробити для нас більшого, ніж вона робить» [30, с. 93-94].

На період перебування на континенті, Фортеск'ю був наставником принца Уельського та радником Маргарити Анжуйської.

Перебуваючи у Франції Фортеск'ю декілька разів був у Парижі, а саме у 1464 р. та влітку 1465 р. Метою його поїздки намагання допомогти Ланкастерам повернути свою владу, шляхом підтримки Франції. У 1464 р. він вів перемови з королем Франції Людовіком XI, і його зусилля охопили декілька років пошуку французької підтримки і досяг значних успіхів у цій справі. Французький монарх побоювався успіхам Йорків через те, що їм вдасться відродити колишню могутність Англії, що становитиме пряму небезпеку для французького королівства. У перемовинах з французьким королем Фортеск'ю обіцяв королю міцний мир із Англією та чимало пільг для французької торгівлі: заснування ринків для продажу англійської шерсті в Бордо та надання французьким купцям в Лондоні права обирати свого старосту. Це стало сприятливою подією для Ланкастерів у спробі повернути англійський престол знов.

Після смерті Річарда Йоркського, Річард Невілл, лорд Ворік, став найважливішим командиром фракції йорків, і він зіграв важливу роль у вступі старшого сина герцога на престол. Протягом цього часу фракція ланкастерів намагалася закріпитися в Уельсі та Нортумберленді, але ці спроби завадили Невілі, і у травні 1464 року влада Ланкастерів в Англії припинилося», а Генріх VI був схоплений і невдовзі ув'язнений. Ще одна подія, яка мала серйозні наслідки для продовження конфлікту став таємний шлюб Едварда з Елізабет Вудвілл, у травні 1464 року. Цю подію часто вважають причиною погіршення зв'язку між Едуардом IV і Невіллами, бо вони планували одружити короля з представницею французького престолу.

Конфлікт між Едуардом IV і Невіллом нарешті досягає вершини в цей час, і ця фаза знаменує коротке повернення режиму Ланкастерів. У 1469 р. до Уоріка приєднався брат Едварда Джордж, герцог Кларенс, у відкритому повстанні проти Едуарда IV [30, с. 140]. Джон Фортеск'ю вів з ними тривалі перемовини і в результаті, вони узгодили шлюб між донькою Ворвіка та принцом Едвардом. Для досягнення свої цілей Фортеск'ю згоджується на те,

щоб регентом королівства за життя самого Генріха та за малолітства принца Едварда буде герцог Кларенський. Зваживши всі ці обставини, Людовік XI вирішив надати фінансову підтримку та військо для відновлення Генріха на англійському престолі. Отже, завдяки Джону Фортеск'ю Ланкастери отримали обіцянку допомоги від французької монархії, і він вирушив з цією новиною до Шотландії.

Та у скорому часі шотландські лорди почали перемовини з Едуардом Йоркським і перейшли на його бік, що стало великою невдачею для Генріха VI. Фортеск'ю разом з королевою Маргаритою та принцом Едвардом знов були змушені покинути Шотландію та осісти у Франції. Перебуваючи знов на континенті, він почав розмірковувати про державу та королівську владу. Фортеск'ю намагався з'ясувати причини падіння Ланкастерів і зробив висновок, що це все результат їхньої невдалої політики, а перш за все у слабкості королівської влади і у відсутності в руках короля діючих засобів її укріплення.

Реставрація династії Ланкастерів на англійському престолі відбулася у 1470 р., але вони не затрималась надовго. Королева Маргарита з цієї нагоди вирішила повернутися до Англії разом з принцом та канцлером, але їх від'їзд на певний час затримав Людовік XI. У цей час Фортеск'ю склав проект невідкладних заходів для короля, щоб зміцнити державний апарат та королівську владу. Свої пропозиції він відправив листом до Англії і мав назву «Articles sent from France to the Earl of Warwick his father-in-law».[18, с. 82] Цей лист є змістовно коротким викладом плану реформ який був написаний у трактаті «The Governance of England».

У квітні 1471 р. йорксисты отримали перемогу у битвах при Барнеті та Т'юксбері. Саме в цей час королева, принц та Фортеск'ю висадилися в Англії. У результаті двох битв, було вбито союзника Генріха VI лорда Воріка та принца Едварда.[16, с. 158] Генріх VI був арештований та кинутий до в'язниці у Тауер, де він згодом помер (або його було навмисно вбито). Фортеск'ю та

королева Маргарита були взяті у полон. Династія Ланкастерів таким чином завершила своє існування.

Король Англії Едуард IV, висунув свої вимоги для того, щоб помилувати Джона Фортеск'ю. Король потребував від нього вибачень та напису праці, що свідчила про законність монарха отримання престолу. Фортеск'ю змінив свої політичні орієнтири, оскільки можливість відновлення Ланкастерів на престолі було не можливим. Фортеск'ю написав для короля трактат «The Declaration made by John Fortescue, knight, upon certain Wrytinges sent oute of Scotteland agenst the Kinges Title to the Roialme of England», у якому він підтверджував право жінок на престол, правління країною, але все ж вони підкорюються чоловікові – Папі Римському. Виконавши всі ці вимоги, він був реабілітований, отримавши всі конфісковані у нього землі, титули та місце у Королівській Раді. Поверненню його маєтків сприяв і той факт, що більшість із них була надана лорду Венлоку, який приєднався до Воріка проти Едварда і загинув у битві при Т'юксбері.

Точної дати смерті Джона Фортеск'ю невідомо. Остання згадка про нього датується 1476 р., коли він передав рішення з суду присяжних до казначейства, які були прийняті перед ним, ще коли він був на посаді Головного судді. Однак, вважається, що приблизно він помер до грудня 1479 р. Похований він у церкві святого Едберга, приходської церкви Еббінгтона у Глостерширі. Сім'я Фортеск'ю сприяла швидкому посмертному росту його репутації, за сприяння місцевих істориків і герольдів з Колегії по гербам, які відвідували його нащадків і люб'язно нагороджували їхніх далеких предків відзнакою, якої вони ніколи не мали [28, с. 4].

Отже, персоналія Джона Фортеск'ю є досить важливою у контексті політичних подій Англії XV ст. Відомостей про його життя не достатньо багато. Хороша освіта та професіоналізм у юридичній справі допомогли Джону Фортеск'ю побудувати успішну юридичну кар'єру та стати приближеним до короля Англії. Фортеск'ю зазнав ударів більшості політичних вітрів, які віяли

Англією відтоді, як Генріх VI прийняв повноваження короля. Та все ж, протягом багатьох років йому вдавалося, залишатися вірним Ланкастерам і вдало грати на політичному полі.

РОЗДІЛ 3.

ОСНОВНІ ПОЛІТИЧНІ ТА СУСПІЛЬНІ ПОГЛЯДИ ДЖОНА ФОРТЕСК'Ю

Погляди Джона Фортеस्क'ю формувалися на тлі політичної нестабільності пізнього середньовіччя, що спонукало його до розробки ідей, які об'єднували концепцію сильної королівської влади з принципами правової держави. Фортеस्क'ю, як досвідчений юрист та лорд-канцлер, бачив необхідність у стабільній і справедливій системі правління, яка б захищала права громадян і забезпечувала суспільний порядок. Його погляди на конституційну монархію, роль закону та структуру суспільства стали основою для майбутнього розвитку політичної думки в Англії та Європі в цілому.

Головні політичні трактати Джона Фортеस्क'ю "Хвала законам Англії", "Управління Англією" та «Про походження природного права» становлять значний інтерес як для історії англійського права, так і для історії розвитку середньовічної політичної думки. Його вчення відображає пошук оптимальної моделі державно-політичного управління в умовах дискредитації парламентської системи в Англійській державі. Також, можна сказати, що його основні твори були полемічними, щоб показати, що за природнім законом право наслідування на королівський престол не може передаватися по жіночій лінії, що було прямим спростуванням претензій йорксистів.

Саме в роботах Джона Фортеस्क'ю ідея "змішаної монархії" вперше отримала своє систематичне вираження. І ті положення, з якими виступали майбутні мислителі є, по суті, подальшою розробкою і доповненням ідей цього мислителя.[7, с. 23] Автор створив політичне вчення, що являло собою важливий етап в розвитку політичної думки і ознаменувало собою перехід від ідеології станово-представницької монархії до ідеології абсолютизму [8, с. 482].

Загальні теоретичні ідеї Джона Фортеस्क'ю, що лежать в основі усіх трьох трактатів, однакові і часто навіть формулюються в одних і тих же виразах.

Фортеск'ю запозичує деякі терміни від своїх попередників, але найцінніше у його творах є те, що його записи базуються на його власному досвіді роботи у державному апараті. На основі цього він аналізує характер конституційної монархії. Праці Фортеск'ю у той же час є реформаторським закликом до відновлення королівської влади за допомогою фінансових та інституційних реформ, а також проявом суспільного невдоволення, яке спонукало тих, хто найбільш політично залучений, діяти в інтересах «суспільного блага». Таким чином ми можемо сказати, що тексти Фортеск'ю є свідомством, які мають свій посыл та включає у своєму змісті багато риторичних місць стосовно політичної культури того часу, а також відображає колективну драму людей які знаходились у центрі політичної влади Англії XV ст.

3.1. Державний устрій. Теоретична рефлексія, яка ґрунтується на доктринах минулих століть, відігравала у Фортеск'ю меншу роль, ніж його власні спостереження. Однак, з його творів можна побачити, що він надихався «*De regimine principum*» Томи Аквінського та «*De regimine principum*» Егидієм Римським. Окрім цих творів, Фортеск'ю також посилався на твори Аристотеля, Цицерона, Святого Августина, Генрі Бректона та багатьох інших авторів, які були його сучасниками чи майже сучасниками, таких як Леонардо Бруні, Поджо Браччоліні, Жан де Тер Вермей, Ален Шарт'є (праці якого він перекладав), а також деяким авторам, менш відомим сьогодні: Вінсенту з Бове, автору *De moral principum institution* і Роджеру з Волтема, автору *Compendium morale* [39, с. 48-49]. Це характерна риса середньовічних письменників: якби Фортеск'ю не звернувся до визнаних авторитетів, це було б визнано актом безпрецедентної самовпевненості [34, с. 68].

У своїй ранній роботі «Про походження природного права» («*De natural legis Legis Natura*»), Фортеск'ю спробував проаналізувати характер конституційної монархії, виходячи з того що по природному закону необхідно визначити питання про правонаступництво у королівствах, він переходить до обговорення характеру цього закону і у ході його аргументації він керується не

надто очевидними зв'язками, щоб розвинути походження управління та його різних видів.

Такий винятковий інтерес до твору Фортеस्क'ю «The Governance of England» цілком зрозумілий, якщо взяти до уваги, що автор, з одного боку, стверджував, що Англія управляється королем в згоді з парламентом, а з іншого – пропонував ряд реформ з метою перетворення станово-представницьких установ централізованого феодального держави з органів, що обмежують королівську владу, у засоби її посилення (що згодом було майже повністю здійснено Тюдорами). У цьому трактаті розглядає декілька способів управління державою: *dominium regale* (влада королівська), *dominium politicum* (управління політичне) та *dominium politicum et regale* (влада політична та королівська, тобто змішана форма). У першому випадку король може правити своїми людьми згідно закону, який він сам створює, а також «може вводити нові податки без згоди підданих» [1, с. 113]. *Dominium politicum* - влада народу, або влада «політична». Про цю форму Фортеस्क'ю згадує поверхово і не надто багато зупиняється над її змістом. *Dominium politicum et regale* — вид правління коли король та народ разом несуть відповідальність за суспільне благо. Ця формула була ним запозичена, котра витікала з політичної концепції Арістотеля, а також з незакінченого трактату Томи Аквінського «*De regimine principum*». Наступник цієї думки Птолемей Луккський знаходив прототипи такої форми правління у Римській імперії, що було чимось середнім між політичним та королівським правлінням — *medium tenet inter politicum et regale*. Також він бачив прообраз цієї форми і в правлінні суддів ізраїльських, які підтримувалися Богом та самим царем. Фортеस्क'ю, наполягав, а особливо це прослідковується у ранніх творах, що *dominium politicum et regale* реалізовувалося і у третій раз, а саме в Англії. Таким чином, Англія йшла стопами Ізраїлю та Риму. Король Англії (на противагу королю Франції, влада якого тільки «королівська») представляється Фортеस्क'ю рішуче пов'язаним з Народом. Однак і навпаки, народ не може існувати без королівської влади.

Фортеस्क'ю запозичив термін *dominium politicum et regale* у праці Томи Аквінського «Про правління володарів», але у самому творі відомого схоласта це визначення не набуло яскравого змісту, яку йому надав англійський юрист [31, с. 174].

Безперечно, праці Аквінського, на які часто посилався Фортеस्क'ю, вплинули на його представлення філософії права та політики. Вони сформували його роздуми про цілі політичної влади й про правителя, який мав турбуватися, щоб прийняті норми не суперечать нормам природи. Однак, згідно з Ф. Глібертом, Фортеस्क'ю змінює тези Аквінського та пропонує інше розуміння не лише «політичного» та «королівського», але й панування.[20, с. 89] Це зауваження важливе, оскільки воно є відправною точкою для дослідження концепції «*dominium*», воно ілюструє, що у Фортеस्क'ю природа «політичного» стає законодавством відповідно до представництва громади, відповідно за наміром народу, тоді як природа королівства є спадковим титулом, а не самостійним прийняттям закону правителем. В обох випадках тлумачення відрізняється і навіть суперечить розумінню Аквінського. [20, с. 90-93] Різниця у поглядах Фортеस्क'ю та святого Томи полягала у тому, що останній сприймав «суспільне благо» як очевидну ціль до якої мав йти король, у той час Джон Фортеस्क'ю розглядав його як природній результат законотворчого процесу.

Існують, однак, інші види *dominium*, про які пише Фортеस्क'ю. У «*De Natura*» він посилається на *socialis dominii*, який був відкинутий Юлієм Цезарем. Бернс називає це *dominium sociale*, в якому «кілька людей об'єднані разом в управлінні» [14, с. 781] Локвуд перекладає це як «*shared dominion*» (спільне панування), але більш вірогідно, що Фортеस्क'ю від цим значенням мав на увазі республіку [2, с. 129]. Крім того, Бернс зазначає, що Фортеस्क'ю чітко пояснює, що *dominium politicum* допускає і можливо вимагає низки правителів, чого для *dominium regale* недопустимо. Справа в тому, що для Фортеस्क'ю *dominium* не обов'язково був рівномірним із королівством. *Dominium* у його понятті може бути королівським у тому сенсі, що правитель ухвалює закони,

які йому подобаються, але все ще може бути *politicum*, оскільки закони розроблені для загального блага, або блага багатьох чи «множинності» — *sed quia ad plurium usum videlicet Romanorum regebant rempublicam* (тому, що римляни правили республікою на благо багатьох) [2, с. 130].

Джон Фортеск'ю приводить приклад виникнення монархічної влади в Ізраїлі, посилаючись на Фому Аквінського: «...Бог правив народом Ізраїля *regaliter et politice* через суддів до того часу, поки вони не вирішили мати власного короля, як й інші народи... Бог був невдоволений таким їх рішенням, вважаючи, що вони не вдячні... тому що ними правили і політично, і по-королівськи, а народ вирішив змінити це лиш на королівську владу... король забере всі землі, перетворить їх в своїх рабів і зробить їм багато жахливих речей. Тому для людей набагато краще, щоб ними правили *politicum et regale*, а не тільки *regale*» [1, с. 109-110]. Таке правління за думкою автора є найбільш безпечним для народу, адже воно забезпечує протидію перетворення монарха на тирана і гарантує принцип справедливості [25, С. 371]. Фортеск'ю передбачив заперечення, яке можна було б висунути проти зв'язку інституту монархії з божественним санкціонуванням за допомогою закону природи.

Фортеск'ю вважає, що ключова відмінність в управлінні полягає у різних методах створення цих держав. Країни які були створенні завойовницьким шляхом, в основному керуються принципом *dominium regale*. Автор припускає, що першим виникло королівство, яким правили *regale*, наводячи приклад сюжету з П'ятикнижжя про хамітського царя Німрода: « Він для своєї слави сформував перше королівство і підкорив його собі тиранією...він керував цим своїм королівством за своїм бажанням, і за своїми законами... Німрод був мисливцем і як мисливець ловить диких тварин для того, щоб їх з'їсти, так Німрод завойовував племена і творив королівство для своєї насолоди... Він був тираном. Німрод правив за принципом *dominium regale*... після нього правив його син Бел, а потім і його сини також».[1, с. 111-112]

Королівство, яким керують принципом *politicum et regale* виникло завдяки угоди між королем та народом. Перш ніж пояснити значення цієї форми Фортеск'ю наводить цитату, яку запозичив у Августіна: «Народ є корпорація людей, об'єднаних законом та спільністю інтересів». Продовжуючи думку виникнення *politicum et regale*, він говорить, що коли «людство стало більш м'яким» [1, с. 112] племена бриттів вирушили за Брутом, внуком легендарного Енея, і осіли на англійських землях. На цій території вони вирішили «об'єднатися і створити політичне тіло, яке б назвалось королівством, і обрали Брута у якості короля. При об'єднанні було вирішено, що правитель буде керувати державою тільки за тими законами, на які піддані дадуть свою згоду. Тому, у зв'язку з цим королівство керувалося за принципом *politicum*, але оскільки державу очолював король, то також управлялося принципом *regale*» [1, с. 112].

Джон Фортеск'ю вважає, що політичне об'єднання та монархія були утворенні одночасно й були двома сторонами одного процесу. Він уподібнює виникнення державного об'єднання з утворенням монархії. Також автор запевняв, що будь-який народ організовуючись у політичну спільноту, у будь-якому разі встановлює над собою правителя.[39, с. 55] Особливістю ідеї утворення держави за Фортеск'ю є те, що він цілком абстрагується від теологічних уявлень, що були характерні для інших середньовічних вчених.

Таким чином, Фортеск'ю зробивши змістовну межу між двома поняттями принципами правління, обмірковував які переваги має Англія та інші країни, яким випала можливість бути керованим принципом *politicum et regale*, а також розмірковував над нещасною долею тих народів які не володіють такими перевагами [9, с. 194].

Однак Фортеск'ю не виступає проти *dominium regale* як такого. Він пише, що люди в *dominium regale* можуть бути такими ж щасливими, як і люди в *dominium politicum et regale*, доки король не впаде в тиранію: «Народ радіє так само під королем, який править лише покоролівськи, за умови, що він не

переродиться в тиранію». [2, с. 150] Поки король ухвалює «хороші» закони для блага народу, царствене королівство не стоїть за королівством, яке одночасно є королівським і політичним. Навпаки, це найкраща форма державного правління. Тут Фортеск'ю дотримується тієї ж позиції, що й Аристотель і Аквінський, які вважали, що одноосібний уряд є найкращим, якщо ця людина «найкраща». Фортеск'ю посилається на Аристотеля, коли пише: «...краще, щоб містом керував найкращий чоловік, ніж найкращий закон» [2, с. 150].

Для зрівняння Фортеск'ю наводить приклади обох видів правління. На його думку, принципом *dominium regale* користувалася французька монархія. Французький король створює за своїм бажанням закони, а також за цим же принципом вводить податки. Жахливі результати *dominium regale* у Франції він описує у своєму творі: «Французькі королі поступово посилювали тиск, аж поки повністю не зруйнували громади... населення було вимушено пити просту воду, їсти яблука, чорний хліб... вони зовсім не їли м'яса... дуже рідко могли вживати в їжу нутрощі тих тварин, яких вполюють для знаті... їх дружини ходили босими, як і їх діти». Не зважаючи на це, найжахливішим результатом такого правління для Фортеск'ю була втрата країною свого захисту тому, що народ не міг забезпечувати оборону країни через відсутність зброї та коштів, за які її можна придбати. Французький король мав надіятись лиш на підтримку знаті, або ж наймати людей для захисту з інших країн. Французький король не піклувався про дотримання справедливості у своїй державі і не спинявся перед гріхом тому, що «Великий гріх забирати у бідної людини їжу, одяг і все, у чому вона потребується». Фортеск'ю робить висновок, що «не було на тих землях народу біднішого, аніж в наш час громадяни Франції, держава якої підпорядковується принципу *dominium regale*».

Значно в іншому світлі Джон Фортеск'ю зображує свою державу Англію, яка управляється принципом *politicum et regale*. Він пише: «У Англії, землі освячені Богом, керуються кращими законами... люди здорові, ні в чому не відчувають потреб, мають усе найнеобхідніше для існування... вони можуть

надати опір ворогу» [1, с. 115]. Фортеск'ю зазначає, що англійський монарх керує своїми підданими за законами, які є набагато кращими порівняно з законами, що використовує французька монархія, - «...закони, якими править король Англії, є кращими та кориснішими» [1, с. 116]. Завдяки цьому правлінню, англійський народ, який живе у достатку, може стати на захист своєї держави, а монарх вирішує всі внутрішні проблеми королівства не насильницьким шляхом. Якщо громадяни Англії не відчують потреб, то як стверджує Фортеск'ю «воно може надати правителю кошти, які будуть необхідні йому для захисту королівства» [1, с. 139].

Хоча Аквінський хотів, щоб короля обирали з-поміж найкращих і наймудріших у країні, щоб уникнути приходу до влади слабкого та тиранічного короля, для Фортеск'ю це не варіант. Аквінський теоретизував про ідеальне королівство, тоді як Фортеск'ю твердо стояв на ногах у реальному світі, у світі, де англійський трон є спадковим. Для нього вибір короля не вихід. Навпаки, більшу частину своєї академічної кар'єри він присвятив захисту права династії Ланкастерів на спадщину англійського престолу. Але Фортеск'ю також цілком усвідомлює небезпеку спадкової посади. Він бачив це в англійській королівській історії, яка повна божевільних, жадібних і жадібних до влади королів, і він бачив це на своєму сучасникові, Генріху VI, людині, яку називали божевільним і шизофреніком [2, с. 49]. Сам Фортеск'ю пише, що колишні англійські королі «намагалися скинути це політичне ярмо, щоб, таким чином, лише по-королівськи правити своїм підлеглим народом, точніше, безконтрольно лютувати...» [2, с. 49].

Англійський мислитель посилається також на *dominium despoticum*, встановлюючи зв'язок між завоюванням і деспотичною владою, за допомогою якої правитель об'єднує суспільство. Фортеск'ю асоціює *dominium despoticum* з тиранією, а іноді з *dominium regale tantum*. [4, глава XLVI]

Отже, для Фортеск'ю *dominium despoticum* може бути або диктатором, або тираном, або навіть іноді доброзичливим диктатором, хоча останній цілком

може виявитися фактично *dominium regale et politicum*, оскільки закони створюються для блага народу.

Пропозиція Фортеск'ю про те, що б не допустити владу тиранії, починаються з роздумів про взаємовідносини короля та його підданих, у порівнянні з устроєм французької монархії. Оскільки головна функція короля полягає у захисті королівства від зовнішніх та внутрішніх конфліктів за допомогою сили та справедливості, але для цього потрібні ресурси (зокрема і фінансові) [40, с. 264]. Але Фортеск'ю не схвалював спосіб за яким король Франції збільшував свій дохід, бо він заперечував принципи природного права, оскільки пригнічував суспільство. На його думку простолюдини Англії, у протилежності до французів, не жили у бідності, і були спроможні допомогти королю у його починаннях, але за умови що він виправдає їх послугу. Окрім того, король, який є бідним і не може фінансово підтримати себе, прирікає на небезпечний стан своєї влади та як результат може її втратити. Його піддані для того, щоб не втратити своє положення, у скорому часі зречуться від короля й будуть слідувати за тим у кого є кошти.

За думкою Фортеск'ю Бог наділив кожну людину прагненням до свободи і тому політична тиранія це спроба з боку влади змінити природню свободу на рабську залежність, яка служить лиш «порочним цілям» з боку нечесних правителів. Автор вважає, що англійське право репрезентувало своєму народу свободу більш від почуття боргу перед Священним Писанням. Констатуючи думку, що монархи покликані правити для блага держави, Фортеск'ю приводить цитату Марка 2:27.[32, с. 165] Він писав на цю тему: «Закон слід визнати жорстоким, якщо він направлений на поневолення та утиск свободи, до якої завжди прагне людська природа. Адже люди вигадали рабство для досягнення безчесних цілей. Свобода ж була закладена у людську природу Богом і якщо її відібрати, то він буде жадати її повернення, як це завжди трапляється, якщо у людини відбирають її природну свободу. Тому того, хто перешкоджає свободі, треба вважати нечесним та жорстоким»[3, с. 48].

Порівнюючи становище населення Франції та Англії, Фортеск'ю аргументує проти думки, що чим бідніший народ держави, тим краще це для короля. Положення громадян у Франції було критичним і вони майже не виступали з заколотами та бунтами. Однак він вбачає у причині деактивізації населення лиш в етнічній різниці між французами та англійцями.

Однак, мислитель говорить, що при певних обставинах (війни та повстання), король, який править *politicum et regaliter*, повинен правити виключно *regaliter*. Також до цих обставин належать ситуації, коли статuti та звичаї королівства не передбачали можливі способи вирішення випадків. У такому разі встановлення справедливості залежить від короля, і завершує те, що не було завершено законом.

Джон Фортеск'ю є відповідальним за появу основ королівської прерогативи і йому належить твердження, що англійські королі знаходились у виключному положенні саме тому, що вони мали необхідність у схвальності парламентом законів та податків (*dominium politicum*), а також мали власні повноваження (*dominium regale*). Але, Фортеск'ю був не зовсім правий, бо *dominium politicum et regale* було у Європі поширеним явищем, а не виключним як він вважав. Фортеск'ю обмірковуючи ідею про англійську форму правління як про королівську та політичну водночас, приходить до висновку, що король стоїть одночасно і вище, і нижче політичного тіла королівства, подібно до того як в XIII столітті, король був вище та нижче закону.

Можливо, визначення Фортеск'ю, за яким Англія була справжньою *dominium politicum et regale*, залишалась найбільш точним описом, що зберегло свою цінність, навіть не дивлячись на тимчасове забуття. Ця формула є більш цінною для англійської політичної думки, аніж для філософів-схоластів, що її створили. Вона містила думку, що голова та тіло взаємозалежні, і якщо король вище в одному випадку, то народ - в іншому. Схожі думки були і у сучасників Фортеск'ю, наприклад у Миколи Кузанського у своєму творі «*Concordantia catholica*», він говорив, що лиш оскільки монарх визнає себе «колективним

творінням усіх його підданих, він стає батьком окремих громадян». [39, с. 55] Пізніше, дана концепція була зведена до більш короткої формули «*Principes maior singulis, minor universis*» («Державець вище окремих підданих, але нижче їх сукупності»). Важливо визначити розуміння принципу «*dominium politicum et regale*» Фортеск'ю, та який зміст він у нього вкладав. Слово «*dominium*» він використовує у значенні влада, суверенне право. Більшістю дослідниками воно трактується як «обмежена», «конституційна монархія», «представницька». Можливо, у контексті того часу під цим поняттям Фортеск'ю розумів феодальну монархію на чолі з королем і становим представництвом, тобто парламентом як зручним засобом зміцнення цієї монархії. Тому у цьому розумінні він вважав, що згода між королем та парламентом необхідна як гарантія правильного управління країною та порядку у ній. Отже, можна вважати, що під цим терміном Джон Фортеск'ю розумів саме «змішану монархію» і його можна вважати засновником цієї концепції у політичній думці Англії.

3.2. Англійська правова система. Одне з головних понять, що існувало в фундаментальній християнській культурі у контексті політичної влади є природне право. Природне право — теоретична доктрина в теорії права, за якою головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця [44, с. 29]. Однією з умов самоорганізації суспільства є часткове обмеження природного права його членів заради того ж природного права на життя, безпеку і добробут суспільства загалом. Людині природні права належать від народження, вони закладені в самій її сутності й однакові для всіх.

Природний закон для нього, як і для більшості англійських юристів середньовіччя, був *mater et domina omnium legum humanarum* (матір'ю й володаркою всіх людських законів). Наголос, який зробив сер Джон Фортеск'ю у всіх своїх творах на вищій важливості закон Бога і закон природи був чинником у передачі до сучасності концепції фундаментального закону, якому мають відповідати всі інші закони. [33, с. 29]

На думку Фортеск'ю особливістю управління, що забезпечує благополуччя населення є закони, що в сукупності становили «загальне право» («common law»).[33, с. 117] Це право виходило з середньовічного поділу права на божественне, природне та закони країни. Автор вважав, що «загальне право» підходить Англії, оскільки воно не сформоване від природнього та божественного права. У ньому входять звичаї народу і статuti парламенту, що приймаються не королем, а усім королівством, представленим у парламенті. Виконання цього права здавна контролюється складеною системою судочинства: мировими суддями у графствах за допомогою присяжних – добропорядних та справедливих сусідів, які не пов'язанні з конфліктуючими сторонами.

Для Фортеск'ю концепція природного права може полягати в тому, що закон є незмінним і конкретним. Однак він визнає, що закони людей насправді недосконалі. Але Фортеск'ю також стверджує, що основа статутного права людини є декларацією права, яке вже існує як звичаєве право, або природне право, перетворене на позитивне право. Звичаєві закони є результатом мудрості сотень людей. Оскільки людина використовує розум, щоб отримати розуміння природного права, це міркування в сукупності з міркуваннями інших людей є основою загального права. [25, с. 363]

Ідея англійського діяча, про те що давні звичаї можуть стати схожими через певний час на статuti, якщо їх оприлюднив король, не була новою, і справді велика частина закону, ухваленого судами, ґрунтувалася на цьому понятті. Фортеск'ю, який був баррістером, а потім суддею та Головним суддею, добре знав закони, якими користувалися суди. Він зазначає в «De Laudibus», що на основі експертної оцінки звичаїв, статутів і законів природи тими, хто вивчає право, були розроблені певні універсальні принципи. Ці «точні пункти закону» мають бути відкриті суддями та адвокатами, як стверджував Фортеск'ю через Академію. [3, с. 55 -56]

Суттєвим із законів були статути, на думку Фортеск'ю, бо вони народжуються з волі цілого королівства та з його згоди, а отже, обов'язково будуть на благо народу. Вони сповнені мудрості, оскільки є результатом роздумів більше «300 обраних чоловіків» — такою була кількість представників у Палаті громад [3, с. 94]. Оскільки самого Фортеск'ю вісім разів повертали до Палати громад, роль його представників була знайома та мала велике значення для представлення ідей народу щодо того, як ними слід керувати.

Джон Фортеск'ю визначив природний закон у своєму трактаті «*De Natura Legis Naturalis*» просто як «істину справедливості, яка може бути виявлена за допомогою здорового глузду».[25, с. 360] Природне право загалом можна визначити за допомогою деяких ключових елементів, тобто що справедливість і несправедливість можна ідентифікувати через вроджену здатність міркувати, а справедливі правила визначені таким розумом, є універсальними [12, с. 330].

Фортеск'ю наголошує, що природний закон має однакову дію та силу для всіх людей [3, с. 90]. Однак між правовими системами націй виникають відмінності через закони, обрамлені традиціями. Традиції Англії були прийняті та прийняті як важливі протягом усього історичного процесу за згодою як правителів, так і підданих. Англійська правова традиція не тільки давня, але й найкраща. Вихваляння Фортеск'ю давності англійських законів не означає, що ці закони є найкращими через свою давність. Причина, чому він є найкращим, полягає в тому, що він «зроблений не виключно з волі правителя». Закони, прийняті за «згодою» всіх, залишилися незмінними за своєю суттю. Те, що вони здійснюються за згодою підданих, дає підстави вважати англійське право найкращим. Тому що закон, який люди приймають за власною згодою, не може бути «їм шкідливим» чи суперечити їхнім інтересам [3, с.95]. У цьому сенсі право знаходиться в центрі політичного управління та управління королівством з точки зору перетворення індивідів у політичне суспільство. Оскільки закони

створюються за згодою з основи політичного суспільства, вони також мають обов'язкову дію для короля.

У цей самий момент, для Фортеск'ю, англійська традиція загального права втілює відмінність і перевагу від традиції цивільного права в континентальній Європі з точки зору того, якою має бути форма правління. Публічне право в континентальній Європі базується на римській правовій системі, відомій як *Corpus Juris Civilis*, яка була складена під час правління візантійського імператора Юстиніана. Одна зі статей *Corpus* щодо управління: «Все, що подобається правителю, має силу закону». Ця стаття, яка стверджує принцип, відомий як *lex regia* у римській традиції, символізує передачу народом усіх своїх прав і повноважень щодо управління імператору, коли Рим перетворювався з республіки на імперію.

Англійське право з середньовіччя стало союзником особи, а не держави, і проголосило захист приватних інтересів, твердження доброчесності, справедливості, довіри у відносинах приватних осіб. У середньовічній Англії була велика національна ворожість до іноземних вчень. Римське право в Англії ніколи не мало сили, а домагання папства та кантоністів у наслідок цього часто входили в пряме протиріччя з вимогами загального права та постановленнями парламенту [37, С. 55]. У XV ст. ці настрої збереглися і підтримувалися Фортеск'ю у «Похвалі законам Англії». У трактаті принц питає канцлера, чи повинен він зосередитись на вивченні громадянського права, і йому відповідають, що римський кодекс є чужим політичній природі англійської конституції [28, с. 233].

Тому юридична концепція Фортеск'ю має яскраво виражений національний характер. Він особливо підкреслював виняткову важливість тих сторін англійської правової системи, які забезпечували стабільність суспільного порядку і захист інтересів приватної власності. Адже приватна власність говорить про благополучне становище населення: «обов'язки та гідність короля вимагають, щоб він прагнув зробити своє королівство багатим, і ганьба тому,

хто править бідним королівством і про кого можна сказати, що він править над бідняками» [1, с. 139-140].

В. Стаббс та Ч. Пламмер мають різні думки на позицію Фортеск'ю у його трактатах. Стаббс пише: «Роботи Фортеск'ю репрезентують його бачення на англійську Конституцію, яка була ним прийнята у якості ланкастерської програми і за допомогою якої правили королі цієї династії» [38, с. 457]. У той час, Ч. Пламмер вважає систему управління розробленою Фортеск'ю прогресивною і підсумував такими чином: «Я б сказав, що Фортеск'ю залишався вірним конституційним принципам, які він раніше заявляв, наполегливо закликаючи короля уникати головних недоліків ланкастерського правління: у незадовільному фінансуванні, значному впливу на нього аристократів, у відсутності розумного управління та справедливості» [28, с. 240].

Спроба конституціонізувати суспільство не була новим для середньовіччя, багато хто з дослідників фактично стверджують протилежність: що (незважаючи на значні успіхи у західній політичній думці у XIV столітті та внескам теоретиків, таких як Вільгельм Оккам, Тома Аквінський або Марсилій Падуанський) середньовічна політична думка є просто перетвореною класичною теорією з невеликою оригінальною ідеєю. [19, с. 6]

3.3. Погляди на економічне становище, приватну власність та роботу суду. У своїх працях Фортеск'ю велику увагу приділяє питанню економічних прав: не лише прав монарха та громади, які є центром юридичної думки, але також і насамперед прав власності окремих членів громади. Останні краще захищені, на його думку, у «політичному та королівському» конституційному режимі, як прямому наслідку «*institucionis regni politici forma*» [3, с. 32], ніж у державі, де хтось «*tantum regaliter regens*» сидить на троні, у якої все, що подобається державцю, має силу закону.

Програма реформ англійського юриста передбачає, зокрема, консолідацію королівських фінансів через акт парламенту («*a generall*

resumpcion made be auctorite off parlement»), який повертає короні всі землі, раніше роздані фаворитам і родичам короля, водночас виділяючи останньому значну щорічну субсидію, якою він міг винагороджувати заслужених співробітників, «за порадою ради», не врізаючи свої доходи [1, с. 142-143]. У цьому відношенні слід зазначити, що Фортеск'ю доручає королівській раді і, перш за все, парламенту виконання своїх пропозицій щодо реформ: пропозицій, до яких він додає надію, що коли король повністю поверне свій маєток, він буде мати передбачливість «встановити та відібрати нерухомість своїй Короні», зв'язати це з Короною таким чином, щоб зробити його невідчужуваним «за згодою свого парламенту» [1, с. 154].

Як згадувалося вище, згідно з Фортеск'ю, таке рішення «аж ніяк не суперечило б королівській прерогативі, завдяки якій монарх ставиться над своїми підданими», тобто тому «резерву необмеженої влади, необхідному для вирішення будь-якої надзвичайної ситуації» [3, с. 42-43]. ; скоріше, це буде конкретне застосування однієї з особливостей ролі короля, оскільки він є єдиною особою в королівстві, яка може повернути землю, яку він раніше відчужив [1, с. 121]. З іншого боку, за словами нашого автора, такий Рішення було б еквівалентним справжньому «повторному заснуванню Корони», яке, у свою чергу, поставило б все королівство на такий міцний фундамент, щоб «кожна людина на цій землі почувалася щодня щасливішою та безпечнішою» [1, с. 155].

Таким чином, загалом заходи, запропоновані Фортеск'ю, спрямовані в першу чергу на захист прав підданих – щоб запобігти небезпеці того, що англійський баланс «королівської» та «політичної» влади може порушитися, що призведе до анархії чи тиранії.[14, с. 784] Однак вони роблять це шляхом зміцнення виконавчої влади, що означає, перш за все, виділення досить потужних коштів короні. З одного боку, це правда, що ці запропоновані реформи, здається, повертаються в минуле, оскільки вони прагнуть відновити правильний порядок політичної системи, яка зробила Англію великою.

Фортеск'ю пов'язаний статичною та консервативною концепцією суспільства та уряду, чия функція є передусім захисною. Водночас, проте, багато його сторінок представляють нам образ інтелектуала, який принаймні частково усвідомлює можливість того, що «король у парламенті» та реформована королівська рада можуть втрутитися у функціонування політичного тіла, особливо в тому, що стосується соціально-економічних процесів, і що вони можуть виправити недоліки, які він зазначив і засудив, починаючи з адміністративної неефективності [14, с. 5]. Фортеск'ю доручає королю та королівській раді визначити низку конкретних інституційних та правових заходів для усунення будь-яких перешкод для соціального та економічного розвитку країни та її поступової еволюції від ембріональної стадії до більш розвиненої форми.

Фортеск'ю виходить з ідеї, що зіставляючи дві головні протилежні системи правління, їхні характеристики та розбіжності, заслуги та гіркі плоди стають більш чіткими [3, с. 52]. Вся його теорія правління базується, перш за все, на порівняння між тим, що відбувається в Англії та Франції, на порівнянні процесів, які відбуваються по обидва боки Ла-Маншу для прийняття та зміни законів, і встановлення фіскальної політики [3, с. 40]. У контексті зіставлення, особливо на сторінках «*De laudibus legum Angliae*», де згадуються економічні переваги, що впливають із поміркованої форми *dominium* у його країні, Фортеск'ю починає із загального міркування: оскільки в політичному та королівському режимі вибір податків є результатом зусиль усього політичного тіла, постійного діалогу між монархом і представників громади, в Англії такі вибори завжди відзначаються пошуком справедливого балансу між захистом загального блага та індивідуальних інтересів. Ті, хто змінюють один одного біля керма англійського королівства, ніколи не можуть «засунути руки в кишені» своїх підданих без попередньої згоди, і тому позбавлені права нав'язувати незвичайні та чужі форми оподаткування цієї землі [3, с. 24; с. 34]. Так само вони ніколи не діють в односторонньому порядку щодо сукупності

законів країни: «...тамтешній король, сам чи своїми міністрами, не накладає тарифів, субсидій або будь-які інші тягарі, без поступки чи згоди всього королівства, вираженої в його парламенті [3, с. 86].

Це означає, що ті, хто керується *dominium politicum et regale*, можуть вільно насолоджуватися своїм майном у мирі та тиші, «не будучи вирваними» правителем чи кимось іншим, завдяки захисту, який надає їм ті правила, які «вони обрали і проголосили» [1, с. 24]. Ці люди можуть як завгодно використовувати плоди власної праці: «кожен мешканець цього королівства максимально використовує врожай своєї землі, приріст своєї отари та прибутки від діяльності, яку він або інші здійснюють.» [3, с. 86]. Такий стан речей підтверджується рівнем добробуту та багатства у Англії. Щоб показати це, Фортеск'ю посилається на значне споживання м'яса та риби його мешканцями, велику кількість вовняних тканин і те, що вони п'ють воду лише в тих випадках, коли утримуються від інших напоїв із побожної ревності. Коротко кажучи, жителі того краю «багаті всім, що потрібно для тихого й щасливого життя, відповідно до їх стану» [3, с. 88].

Критикуючи наслідки правління французьких монархів, Фортеск'ю особливо зупиняється на випадку солі, засуджуючи практику примушування підданих купувати набагато більше ніж їм насправді потрібно, «*ad regis praeium*» у королівських чиновників, які в односторонньому порядку встановлюють їхні передбачувані потреби на основі кількості членів кожної родини. [1, с. 131-133]. Він коментує: «Це правило було б відкинуто в Англії, а також купцями, які вигравали, щоб отримати свою перевагу у продажі солі» [1, с. 132].

Але те, що привертає увагу та критику Фортеск'ю більше ніж будь-що інше, так це невибіркове використання французькою короною права придбання, тобто прерогативи також відомої як *prisa ad opus regis*, згідно з якою, подорожуючи з однієї точки королівства у іншу, король може постачати себе та супровід, купуючи товари у місцевих жителів за фіксованими цінами, що не

підлягають обговоренню [35, с. 257]. Як доказ ступеня свавілля, з яким ця феодална практика (яка сама по собі вже дуже не подобалася) систематично застосовується через Ла-Манш, Фортеск'ю згадує той факт, що протягом років свого вигнання там він міг знайти гостинність лише у великих містах, завдяки тому, що до якої міри менші міста й села були регулярно обтяжені тягарем королівських гарнізонів. [35, с. 258] Останні залишалися там тижнями, живучи за рахунок місцевих жителів, яким вони відмовлялися виплачувати будь-яку компенсацію за проживання чи будь-які товари, які вони споживали.

Наслідки цього справжнього лиха, в результаті якого кожне село у Франції грабується принаймні раз на рік, формами економічного тиску, які роблять рівень життя середньостатистичного французького жителя низьким.

Одна з реформаторських пропозицій Фортеск'ю стосувалася створення нового фонду для Корони. [35, с. 270] Англійський діяч вважав, що бути бідним для правителя – це безчестя тому, що «по-перше, якщо король буде ставати все біднішим до тих пір, поки не перетвориться у найбіднішого лорда своєї країни. А це є соромом та безчестям для монарха» [1, с. 109]. Фортеск'ю стверджує, що бідний правитель не може забезпечити добре життя для своїх підданих. Тому, як висновок, для них «краще бути під правлінням багатого короля, який зможе видавати їм платню, брати на себе різні витрати, ніж бути під правлінням бідного короля, який нічого не має в своїй казні» [1, с. 119-120].

Обов'язки та права короля тісно переплітаються. Фортеск'ю пише, що король має бути багатим, але йому для цього треба встановлювати щорічний бюджет, який б покривав усі його витрати в інтересах держави. Автор вважає, що прибутки короля повинні перевищувати його витрати: «Король не має права витрачати своє майно, але його прибутки повинні перевищувати витрати, оскільки завжди можуть трапитись надзвичайні ситуації, які вимагатимуть додаткових коштів» [1, с. 120]. Бюджет повинен поповнюватись за допомогою звичайних податків, а також надзвичайних стягнень у разі непередбачуваних подій. Отже, королівська держава повинна забезпечувати монарха усім

необхідним. Адже якщо король біднішає, він захоче збагатитися шляхом підвищення податків для своїх підданих і буде проявляти до них свою суворість [1, с. 120].

Фортеск'ю зазначає можливі «звичайні» витрати короля:

1. Забезпечення всім необхідним королівського двору.
2. Виплата заробітної плати чиновникам, королівським суддям та членам Королівської Ради.
3. Утримання гарнізонів, що охороняють кордони.
4. Утримання гарнізону в Кале.
5. Утримання та будівництво королівських замків й палаців [1, с. 120].

До «надзвичайних» витрат правителя Фортеск'ю відносить:

1. Відправлення делегацій та послів у інші держави, що було достатньо коштовним, адже «разом з послами, необхідно відправити і гідний супровід» [1, с. 124].

2. Король також має приймати посланців від інших правителів, що також вимагає певних затрат, бо «послів необхідно зустрічати подарунками... це є виявом поваги до них, а також до їх правителя» [1, с. 124].

3. Надання грошових винагород підданам, оскільки вільних земельних наділів надто мало. «Завжди знайдуться такі, хто буде більше вдячним за грошову винагороду, аніж за винагороду у вигляді дарунку землі» [1, с. 125].

4. Король може забажати побудувати нові палаци, замки для свого задоволення. Це потребує додаткових витрат на їх будівництво та утримання. До непередбачуваних автора відносить також виділення коштів на одяг короля, придбання нових коней. Правитель має право використовувати на це все кошти, для дотримання власної королівської гідності [1, с. 125].

5. До таких витрат також належать фінансові виділення на війни та придушення повстань.

Отже, Фортеск'ю резюмує, що витрати короля не повинні бути більшим за його прибуток, але він не повинен бездумно витрачати королівську казну, бо «обов'язки та гідність короля вимагають, щоб він прагнув зробити своє королівство багатим, і ганьба тому, хто править тільки над бідняками. Але більша ганьба, правителю що прийшов до влади багатого королівства і розорив його» [1, с. 139-140]. Автор вважає, що королівські кошти не мають бути витрачені не на королівські потреби. Встановлення такого принципу не обмежує королівську владу, а тільки перешкоджає бездумному витрачання та роздаванню королівського майна, оскільки влада є у тому, щоб володіти та утримувати у своїх руках те, чим володієш [1, с. 121-122]. Багатство короля є гарантом недоторканності коштів та майна його підданих.

Джон Фортеск'ю розрізняє власність короля та його підданих підкреслюючи, що монарх не має права претендувати на майно громадян держави. Одночасно, правитель має право на сконцентрування у своїх руках значних багатств, які творять базу для посилення його влади. Королю надається право бути найбільшим землевласником у королівстві і бути багатшим, ніж його піддані. Однак, земельне майно повинно збільшуватись за допомогою найбільших землевласників. У результаті інша частина населення буде виплачувати значно менше податків, ніж раніше. Але не всі шляхи накопичення багатства дають можливість до виконання поставленої мети. Для аргументації цього Фортеск'ю приводить приклад негідного накопичення багатств французьким монархом. Однак, автор зазначає, що прибутки французького короля за рік значно перевищують прибутки англійського за два роки. Такі показники, пов'язані з тим, що Франція накопичує королівську казну безжалісним та без правовим грабунком підданих, і таке положення підриває могутність як країни, так і короля [1, с. 117]. Приводячи такий приклад Фортеск'ю, показує як не треба збагачуватись англійському королю.

Узагалі в англійській політичній практиці загальною думкою була переконаність у тому, що монарху, який користувався довірою власного

народу, не потрібно було силою відбирати власність підданих: вони вільно віддавали її на законні потреби монарха. Абсолютна влада корони в її переважній сфері також не піддавалася сумнівам, оскільки монарх виглядав не як загроза для них, а як гарантом їхніх прав.

Абсолютна повага до прав власності тих, хто належить до громади, керованої *polliticum et regale*, здається, повністю залежить від особливого характеру цієї конституційної системи та тих «законів» землі», відповідно до якого, наприклад, монарх зобов'язаний завжди платити за те, що він збирає, пересуваючись зі своєю свитою по різних місцях королівства.[15, с.21] Однак навіть такий король, як французький, повинен утримуватись від грабунку своїх підданих, поважаючи принципи природнього права, який вимагає від нього поводитись так, як би він хотів, щоб ставились до нього, якби він був підданим [1, с. 117].

Якщо ми повернемося до попереднього трактату «*De Natura Legis Naturae*», то побачимо нерозв'язану напругу в думках Фортеस्क'ю, яка в цьому відношенні, здається, містить елементи, які не зовсім сумісні. Два важливі розділи з першої частини цього тексту показують, що для автора святість прав власності санкціонована *lex naturae*, що на теоретичному рівні вимагав їх визнання ще до первородного гріха, коли, власне кажучи, приватної власності ще не існувало.[35, с. 63]

Як і у випадку з генезисом королівської влади, яка тільки з'явилася, через божественний акт відплати, «після того, як природа людини була забруднена гріхом»[4, с. 91] – щодо походження правил, що регулюють індивідуальну власність, Фортеस्क'ю застерігає від ризику бути введеним в оману способом формулювання цивільного права. Бо хоча він відслідковує поділ землі на царства ще до *jus gentium* (право народів) – необхідно визнати, що і королівства, й економічні угоди були встановлені природнім законом, тому вони повинні бути захищеними за будь-якої форми правління. Економічні угоди законно існували задовго до появи націй, в епоху, яку ми можемо назвати

дополітичною; і навіть якщо цивільне право приписує цю появу «*jus gentium*», це не вказує ні на що інше, крім того, що справжнім джерелом є принципи *lex naturae*, прийняті та дотримувані всіма політичними спільнотами, які згодом були створені [4, с. 81-82]. Отже, те, що нам говорять цивільні закони, а саме те, що вищезазначені угоди були встановлені правом націй, означає не що інше, як те, що такі угоди були встановлені законом природи, який країни застосовують у таких випадках, і, таким чином, вони були запроваджені правом націй не в першу чергу або спочатку, а лише вдруге та шляхом згоди. [...] Отже, купівля, продаж тощо не були започатковані народами, але, будучи розробленими (*inventae*) законом природи згідно з вірними підставами, були відповідно до тієї ж причини ратифіковані та прийняті *jus gentium* [4, с. 82].

Стосовно питання про те, як приватна власність виникла з початкового стану спільного володіння, Фортеск'ю визначає момент, коли вона з'явилася у вірші з Буття: «В поті чола твого ти будеш їсти хліб» [4, с. 82]: відтоді й далі, Адам мав право продавати плоди своєї праці, якими б вони не були. Однак, оскільки ці слова були сказані тоді, коли єдиним чинним законом був закон природи, то необхідно визнати, що лише в силу цього закону людина почала збільшувати та примножувати свою власність, особливо ті, що були придбані у поті чола свого» [44, с. 34]. Саме природне право, незмінне з моменту появи першої розумної істоти, санкціонувало та регулювало інститут приватної власності, надаючи походження та форму договорам купівлі-продажу, оренди тощо. З іншого боку, Фортеск'ю зацікавлений щоб вказати, що в дію вступила та сама «*justitiae naturalis equitas*», яка до первородного гріха давала людям усі спільні блага.[15, с. 25] Той факт, що в період після гріхопадіння ця справедливість дозволила придбання приватної власності та використання «моє» і «твое» не означає, що вона зазнала будь-яких змін.[4, с. 91] Змінився не закон природи, а лише стан людини «*per ressatum*». Фортеск'ю проводить аналогію з актом видихання повітря устами, який створює протилежні ефекти –

розпалювання тліючого вогню чи охолодження гарячої каші – залежно від якості об'єктів, на які впливає [4, с. 82-83].

Дотримуючись шляху, започаткованого францисканською школою з *Summa Halensis*, Фортеस्क'ю стверджує, що і спільність, і розподіл благ виходять із *lex naturae*, приписи якого змінюються залежно від стану, в якому знаходяться люди [35, с. 266]. Згідно з Фортеस्क'ю, право власність базується на законі, *lex naturae*, який «ніколи не змінювався, але залишається незмінним, хоча перетворення, внесені у людину гріхом, завдало шкоди» [4, С. 82]. Порухення заборони їсти плід із забороненого дерева та відповідна зміна, викликана в людських істотах, з точки зору статусу та заслуг, призвели до втрати переваги режиму спільної власності. [15, с. 23] У той же час це зробило встановлення угод законним як засіб регулювання чогось, а саме приватної власності, яка завжди існувала абстрактно, але яка була лише конкретно надана людям у той конкретний момент (бо в раю людям не було потреби піт за їхній хліб). Отже, саме ті договірні правила, а не приватна власність, виникли з гріхопадінням, завдяки якому люди дізналися про те, що вони досі просто ігнорували.

Емблематичним у цьому відношенні є те, що Фортеस्क'ю говорить про право спадкування в іншому розділі «*De natura legis naturae*»: «І, якщо я не помиляюся, до гріхопадіння людини закон природи жодним чином не відкривав це право людям. Бо право на спадщину було невідоме нашим першим предкам, поки вони зберігали свою непорочність, бачачи, що вони володіли всім спільним на той час, і, отже, взагалі не знали приватної власності, яку можна було успадкувати. Але згодом, коли вони втратили непорочність, Господь сказав людському роду: у поті чола твого ти будеш їсти хліб, цими словами людині було надано право власності на речі, які вона могла придбати шляхом його праця» [4, с. 149]

Терміни, вжиті в цих рядках, чітко вказують на те, що акт непокори з боку перших людей призвів до відкриття правил, які беззаперечно існували

завжди: бо, як ми бачили, вони стосувалися чогось, що було вже теоретично передбачено. Право власності, таким чином, сходить до того етапу, коли правові системи різних держав ще не існували [4, с. 66-67], оскільки воно зобов'язане своїм походженням *lex naturalis*, що регулює рай. Ця ідея, принаймні в принципі, накладає серйозні обмеження на владу короля захоплювати майно своїх підданих. Згідно з думкою Фортеск'ю, закон природи розподіляє різні блага між тими, хто розподіляли свою працю: оскільки хліб, який людина здобула своєю працею, був її власним, і ніхто не міг їсти хліб без поту власного чола, кожній людині, яка не працювала, було заборонено їсти хліб, який власним потом інший чоловік придбав.[35, с. 254] Тому право власності на хліб, здобутий таким чином, належало лише тій людині, яка працювала для нього, а кожна інша людина була позбавлена будь-якої його частки; і таким чином уперше виникла спадкова власність [4, с. 149].

У реконструкції Фортеск'ю надбання ексклюзивного права на окремі частини Творіння, які Бог спочатку дав спільним для людства, стало можливим завдяки індивідуальній праці: «...важкій праці, яку кожна людина виконує, щоб отримати свій хліб, тобто все, що є необхідним для його існування» [4, с. 141-142]. З моменту винесення вироку проти Адама та Єви, *proprietas rerum* додається до тих, хто працює, щоб отримати його. Це стосується їх як свого роду випадковий атрибут який залишається пов'язаним з їхньою кров'ю як платою за зусилля, які вони докладають, щоб отримати певні блага: воно «виникає» [4, с. 149] як компенсація за піт, яким тіло набувача знесилено (*attenuatum est*). Навпаки, в умовах Едему жодна власність не могла «приєднатися» до окремої людини і об'єднатися з нею. З іншого боку, Фортеск'ю прагне підкреслити, що, строго кажучи, «власність не є природним випадком для людини». Він зазначає, що цей зв'язок майна з кров'ю особи, яка набула його важкою працею, а отже, втрата своєї фізична цілісність – це те, що відбувається з людиною – «під виглядом» природного випадку – в силу обмежень закону природи не так, як це було спочатку встановлено, але

оскільки він зараз існує, «позбавлений своєї свободи та влади» людським переступом[4, с. 150]. Це є основою потенційного права дитини успадкувати майно свого батька після смерті останнього, право, яке випливає з того факту, що частина крові батька передається дитині[3, с. 100-104].

Однак, на думку Фортеск'ю, це право поширюється не на будь-який вид власності, а лише на нерухоме майно та нерухоме майно, «які є такими ж міцними, як і природа людини». Навпаки, рухоме та особисте майно – яке не є постійним, навіть якщо воно також може бути плід праці – не завжди передається спадкоємцям, але часто виконавцям, довіреним особам і легатам[35, с. 257]; іноді він переходить до дружин і дітей, щоб розділити між ними відповідно до різних місцевих звичаїв [4, с. 150]. Таким чином, англійський юрист, здається, виключає дружин успадкування нерухомого майна, так само як він стверджує, що жінка не може успадкувати – або передати своїм дітям – *dominium publicum*, наприклад королівство, а лише діяти як «природний і домашній» канал передачі по відношенню до крові батька та приватна спадщина [4, с. 154-155]. Ці два пояснення вводять глибоку різницю щодо впливу первородного гріха на обидві статі. Провина Єви була визнана Богом набагато серйознішою, ніж провина Адама, оскільки вона наважилася наставляти людину, під владою якої вона була віддана від початку [4, с. 142]. Тепер кожна жінка повинна заплатити за гріх Єви: не тільки через біль при пологах і зміцнення влади, яку застосовує над нею її чоловік (Буття, 3:16), але також через можливість придбати через власний піт – і успадкувати – лише особисті та рухомі блага (види благ, які можуть бути конфісковані)[4, с. 141-142].

Цей наслідок непокори Єви, у свою чергу, пов'язує Фортеск'ю з мінливістю та крихкістю жіночої природи та з тим фактом, що, згідно з його реконструкцією, гріхопадіння вперше запровадило форму панування між людьми, завдяки якій – “*propter peccatum eius*” – жінка стала підкорятися чоловікові як своєму пану. Раніше стан природної неповноцінності, в якому

перебувала жінка по відношенню до чоловіка, був лише станом «супутниці»: у раю Адам був наділений роллю лідера, але не з владою погрожувати та карати [4, с. 142]. Повертаючись тепер до центральної проблеми, у дискурсі Фортеск'ю залишається принаймні частково суперечливий аспект, як згадувалося раніше.[15, с. 21] Хоча в теорії загальна гарантія природного права, яке є її джерелом, особистої власності систематично шанується лише в режимах, керованих «*politice dominans*» королем – і особливо в Англії. Дійсно, державець такого роду не може – за деякими винятками – конфіскувати майно своїх підданих без їхньої згоди, тоді як в іншій основній системі правління ці блага знаходяться у милості монарха.

Одне з можливих пояснень цього протиріччя може походити від того, що Фортеск'ю часто наголошує на тому факті, що ті, хто тримає «політичне та королівське панування», здається, більш схильні підкорятися законам природи, якому вони завжди підпорядковуються[4, с. 91]: таким чином *lex naturae* є основою набору звичаїв і законів, які визначають характер і межі конституційної системи, такої як англійська. Принаймні на деяких сторінках нашого автора природний закон ніби гарантує права будь-кого, хто підпадає під таку систему, яка включає як короля, так і простих людей.

Що до поглядів на судовий процес, то у трактаті Джон Фортеск'ю надає перевагу способу розгляду та вирішення справ перед суддею в Англії, а саме: не на основі показань лише двох свідків, наданих залученими сторонами, як у інших країнах, де діють цивільні закони, але із залученням дванадцяти присяжних з району, де відбулися події, про які йдеться. [1, с. 256]

Фортеск'ю пояснює особливості англійської судової системи повсюдним процвітанням його країни та збалансованим розподілом по всьому королівству землевласників, великих і малих, завдяки чому в кожному селі легко знайти достатньо заможних чоловіків, для того щоб бути членами присяжних, і щоб запобігти небезпеці підкупу.

На тих самих сторінках Фортеск'ю зазначає, що все більше поширення закритих пасовищ, хоча й полегшує робоче навантаження, також полегшує пошук підходящих кандидатів для роботи у якості присяжних на судових процесах серед жителів англійської сільської місцевості. Тут він одним із перших звернув увагу на своєрідну організацію англійських ферм, прямий наслідок тих огорожень, які згодом сформували економічну та соціально-політичну історію країни і які, за його описом являють собою «мережу огорож і довгих глибоких канав, засаджених деревами»[3, с. 242-243].

3.4. Проблеми спадкування престолу та роль жінки у середньовічному суспільстві. Тема законного наслідування престолу була дуже актуальною для буремної епохи, у якій жив Джона Фортеск'ю.

Трактати про наслідування містять своєрідний полемічний матеріал знайомий у пропаганді політичних конфліктів Англії середини п'ятнадцятого століття. Наприклад, у «De Titulo Edwardi Comitis Marchie» серйозні юридичні питання, такі як те, чи може право спадкування передаватися через жінку, і практичні труднощі, пов'язані з жінкою, яка виконує обов'язки глави держави, були змішані з натяками на те, що син Філіппи Платангенет не легітимно отримав спадкоємне право на престол [21, с. 345]. Оскільки двоюрідний брат Філіппи, король Річард II, залишився бездітним, під час його правління нащадки Філіппи, спочатку її син Роджер, пізніше її онук Едмунд, вважалися наступними претендентами на трон. Претензії дому Йорків передавались саме через онуку Філіппи – Анну Мортімер і через саму Філіппу у подвійній жіночій спадкоємності як представниці найстарішої збереженої лінії королівської родини [41, с. 123].

Тема престолонаслідування у Фортеск'ю розгорталася у трактаті «De Natura». Ця проблема виливається у форму аргументу, проведеного перед суддею та між трьома претендентами королівства, а саме представлений брат померлого монарха, який описується як «король асирійців і монарх усієї Великої Азії», його дочка та син дочки.[27, с.200] Онук стверджує, що, хоча

жінка не може правити, вона може передати претензію на управління королівством, брат заперечує, що вона може цього досягнути, дочка підтверджує, що вона може робити і те, і інше. [4, с. 110]

Фортеск'ю стверджував, що якщо жінка не мала право на спадок, то вона не могла б передати право на трон своєму синові: «...це було б так, ніби на драбині не вистачає сходинки, або якби не було клею, що скріплює два шматки дерева разом, або відсутність мотузки, що підтримує балку, яка висить у повітрі» [1, с. 148]. Це були надзвичайно оригінальні метафори, які виражали звичайне середньовічне уявлення, втілене у юридичному правилі «*Nemo dat quod non habet*» (ніхто не може віддати те, чого у нього немає).[40, с. 120]

Будучи закоренилим прихильником династії Ланкастерів, Фортеск'ю всіляко заперечував йорксистські заклики на те, що їх наслідування англійського престолу є легітимним та гарантовано божественним та природнім правом. У своїй роботі «Хвала законам Англії» він привів формулювання проти того, що Йорки по жіночій лінії не можуть успадкувати англійський престол: «Щоб ні одна жінка не могла бути помазаною і таким чином не могла виконувати тауматургічні повноваження короля; вона не може носити меч, а також бути придатною виступати у якості судді в кримінальній справі. Крім того, для жінок було незаконно управління над чоловіками; Бог зробив закон, згідно з яким жінки не повинні мати владу від нього над людиною, і тому бути без суверена на Землі. Боже слово до жінок було: «Будь під контролем, і він буде панувати над тобою»[3, с. 104]. Окрім того, англійський король є головним суддею в країні, а жінка не може виконувати цю функцію, тому спадкоємці по жіночій лінії, також не можуть претендувати на цю роль [24, с. 96-97].

Нижча природа жінок не тільки підпорядковувала їх чоловікам, але й заважала їм виносити рішення, оскільки це вимагало здібностей міркувати, якої, на думку Фортеск'ю, жінкам бракувало.[24, с. 98] Він часто часто посилався на притаманну ірраціональну природу жінок, протиставляючи їх

чоловікам. У «De Natura Legis Naturae» він змусив доньку спробувати спростувати твердження про ірраціональність жінок, стверджуючи, що ці біблійні положення стосувалися лише заміжніх і вони були введені після гріхопадіння, що свідчить про те, що до цього жінки та чоловіки були рівними [4, с. 300-301]. Та син відповів, що підпорядкування жінок відбулося до гріхопадіння і охоплює всіх жінок без винятку.

Обмежений правовий статус жінок відображав їхнє підпорядкування Божому плану. Жінки були створені як нижчі створіння за чоловіків і тому не могли їх судити. Суддя Фортеск'ю, вищий авторитет у вигаданому світі «De Natura Legis Naturae», дійшов висновку, що «чоловіча стать стала вищою за жіночу в усіх тих моральних чеснотах, за допомогою яких керується світом і зберігається його мир»[4, с. 325]. Після цього Фортеск'ю змусив персонажів сина, онука та доньки звернутись до природного закону під час дебатів про те, чому жінки не можуть виконувати функції суддів. У рамках природного закону волю Бога можна було вивести через розум, і, таким чином, фізичний стан кожної істоти виражав її внутрішні якості. Тож Фортеск'ю, через персонажів сина та брата, стверджував, що статус жінок був нижчим за статус чоловіків, оскільки вони були фізично меншими та слабшими. [24, с. 96]

Однак, Фортеск'ю визнавав, що був один виняток із загального правила, згідно з яким жінки могли судити та виносити рішення: вдови могли діяти як лорди маноріальних судів.[24, с.99] Він змусив усіх персонажів «De Natura Legis Naturae» одностайно погодитися у тому що: «Природа... не забороняє жінкам успадковувати титули герцогів, маркізів і графів... або правити чоловіками у їхніх володіннях».[4, с.277] Права володіння означали, що дворяни, як власники маєтків, також мали роль суддів у місцевих судах для своїх орендарів, тому заможні вдови, які володіли маєтками, контролювали такі маноріальні суди.

Погоджуючись, що жінки справедливо присутні у маноріальних судах, Фортеск'ю все ж не приходить до подібних висновків. Швидше, опис

Фортеск'ю ніжних вдів як голів маноріальних судів був точкою напруги в «De Natura Legis Naturae», точкою, де припущення про жіночність, маскулінність і винесення судів суперечили одне одному. З одного боку, Фортеск'ю постійно стверджувала, що жінки конституційно непридатні для здійснення правосуддя. З іншого боку, він мав зазначити, що за певних обставин жінки можуть виконувати функції суддів, і, за його словами, вони за своєю суттю не можуть виконувати цю роботу.[24, с. 101] Фортеск'ю намагався розв'язати це протиріччя, зберігаючи різницю між судочинством у маноріальних судах і судочинством у вищих судах загального права, стверджуючи, що перші є приватною юрисдикцією, що впливає з регулювання окремих маєтків, тоді як другі є публічною юрисдикцією, пов'язаною з королівством.

З іншого боку, праці Фортеск'ю також підкреслювали протиріччя цих вірувань. Хоча жінки рідко виступали суддями і, звичайно, ніколи не засідали в головних судах Вестмінстера, Джон Фортеск'ю визнавав, що правосуддя вершиться від імен жінок у маноріальних судах. Згідно з Фортеск'ю, жінки належали до сім'ї і, отже, були відповідними особами, щоб віддавати справедливість за відсутності своїх чоловіків. Оскільки маноріальні суди були найнижчою формою судів загального права, вони судили лише своїх орендарів, а над ними були апеляційні суди. У такому разі, жінки, володарки маноріальних судів, залишалися під номінальним наглядом чоловіків, а структури англійського суспільства пізнього середньовіччя мали змогу приймати суддів-жінок. [24, с. 104-105]

З одного боку, Фортеск'ю визнав, що жінки можуть очолювати маноріальні суди: «Ніхто ніколи не сумнівався, що високопоставлені жінки, які володіють великими володіннями, а також інші жінки часто керують чоловіками» [4, с. 251]. З іншого боку, протягом всього трактату «De Natura Legis Naturae» він обмежив їх повноваження домогосподарством і підкреслив, що вони можуть діяти лише у патріархальних рамках.

У той час як кілька виняткових жінок-суддів працювали в судах найнижчого рівня. Юстиція, символ закону та винесення вироку, була присутня в кожному суді. Судді чоловіки працювали у сфері, яка алегорично була представлена як жіноча. Середньовічні алегоричні письма та твори мистецтва, включно з творами мистецтва, що виставлялися в залах правосуддя, представляли правосуддя як жінку.[24, с. 105] І що цікаво, картина подій Страшного Суду, які зображували як Бог судить душі, завжди включала Марію, яка виступала як прохач.

Джон Фортеск'ю також відмічав протиріччя у «*De Natura Legis Naturae*», при описі ідеального судді, він описав його як жінку, бо Юстиція (справедливість) була жіночою чеснотою, хоча вона виносила вирок чоловікам. Фортеск'ю писав: «Юстиція виголошує вирок, оскільки, як загалом сказано в Законах, вирок виноситься нею; вона справді сама є суддею всіх людських дій, так встановлена Верховним і Всемогутнім Господом ... Також не є перешкодою для її влади те, що жінки за законом виключені з судової канцелярія; бо хоча слово справедливість (*justitia*) жіночого роду, сама вона ні жінка, ні жіночої статі».[4, с. 249]

Едвард Йоркський походив від короля Едуарда III по жіночій лінії, а жінки не мають права, як стверджував Фортеск'ю, оскільки вони у всьому повинні підпорядковуватись чоловікові. Ще в 1406 р. було визнано, що жінки не мають права наслідувати королівський трон [31, с. 67]. Англійський діяч також приводить інший аргумент у 1460-1463 рр., що Едвард не може коронуватися через те, що не має чудесний дар зцілення хворих золотухою. Дар зцілення спадкоємець корони міг отримати лише від попередника, який знаходився вже на межі смерті. Фортеск'ю зазначає, що володіли цим даром усі справжні монархи Англії і у тому числі Генріх VI.[13, с. 134] Спадкоємці престолу по жіночій лінії не володіють даром зцілення. Якщо навіть жінка і стала королевою, все рівно її руки не володіють даром зцілення, і вона не здатна вилікувати хворого на золотуху [13, с.273].

Фортеск'ю, до проблеми вирішення спадкоємності престолу, апелював до природнього закону. Він стверджував: «ні жителям Англії, ні жителям іншого королівства не дозволялось передавати королівство від назначеного короля, правивший відповідно з законом та звичаєм, іншому [4, с. 64-65]. Він дійшов висновку, що оскільки дім Ланкастерів користувався всіма умовами справедливого правління — божественне та церковне схвалення, згода народу та володіння протягом тривалого періоду — будь-яке право, яке могли мати йоркісти, було анульовано шістдесятирічним терміном давності. Генріх VI був помазаний і коронований королем Англії за згодою і волею країни. Фортеск'ю визнає декілька шляхів, якими людина могла стати правителем: за законом природи; за спадковим правом (Йоркський позов); і за правом давності володіння (позов Ланкастера). [21, с. 346] Але в усіх трьох є один спільний знаменник: особа мала бути прийнята за згодою народу, помазана й коронована згідно із законом.

Отже, розглядаючи проблему престолонаслідування Джон Фортеск'ю розмірковував, що оскільки королівський сан батька не може бути успадкований дочкою, вона не може передати спадок своєму синові, тому що не може передати синові те, чим не володіє сама. Фортеск'ю керувався тут традицією римського права, бо якщо б він спирався на юриспруденцію, що надихалась богослов'ям, аргументи його навряд чи були б переконливі, оскільки для теології не так вже й складно висунути твердження, що Богородиця не зіпсувала божественної природи її Сина, хоча сама нею і не володіла.

У «De Natura Legis Naturae» жінки були особливо видатними як судді лише там де робилися винятки із загальних правил, де протиріччя правової теорії ставали очевидними. Таким чином, жінки-судді знаходилися в маноріальних судах, місцях, де можна було дати свої «накази» 81 і продемонструвати своє «велике розуміння». І перш за все Юстиція, велична жіноча постать правосуддя, затьмарила всі юридичні акти та починання всіх

судів Англії п'ятнадцятого століття.[24, с. 108-109] «Правосуддя [було] також суддею», хоча «жінки [були] за законом виключені з посади судді» [4, с. 249]. Конструкція судочинства монополізованої чоловіками, була прямо протиставлена жіночій природі Юстиції, і таким чином, Фортеск'ю, з ваганнями допускав можливість існування суддів жінок.

Жінка розглядалась з позиції притаманному середньовічному уявленню, як нижча статусом ніж чоловік, без прав на судочинство, через особливості природного права. Однак, як виключення, деякі жінки могли посідати місце у майоратному суді, але воно підкорялося вищому суду, тобто підпорядковувалося прямо владі чоловіків.

3.5. Королівська рада, суспільство і представницькі органи.

Основна традиція у період XV століття базувалася на християнській баченні політичної влади. Фортеск'ю розділяв це бачення, за яким король як представник Христа на землі має лиш меншу частину Божої влади, що є спільним використанням суспільної влади та божественного походження. З іншого боку вважається, що реальна влада також надається її суб'єктами – відносинами, що встановилися за допомогою договору, укладеним між суб'єктами та королем для розподілу влади. Однак політичний розділ влади не може функціонувати, якщо голова політичного органу не згідний з цією практикою. Джон Фортеск'ю декілька разів використовує поняття «*mystical corpus*» у «*De laudibus legum Anglie*». Об'єднання людей у групу базується, на думку Фортеск'ю (слідуючи за Августиним) на взаємній вигоді та спільних моральних принципах. Однак така об'єднана група не є політичним тілом. І це, по суті, тому, що у нього немає голови. Фортеск'ю чітко каже, що «у політичному плані громада без голови не має жодної колективної спроможності [3, с. 38].

Він писав, що якщо народ бажає ствердитись як королівство або будь яке інше політичне тіло, йому прийдеться поставити всім тілом одну людину –

короля. [14, с. 10] Цю необхідність Фортеск'ю намагався обґрунтувати, повернувшись до традиційної аналогії між соціальним тілом та тілом людським: «Подібно до того як фізичне тіло виростає з ембріона, підкорившись одній голові, так і тут від народу утворюється королівство, що існує як *corpus mysticum*, під управлінням однієї людини, як главою» [1, с. 102].

Функції серця та нервів природного тіла Фортеск'ю порівнював з структурною системою тіла політичного. Ототожнюючи нерви тіла з законами королівства, він пояснював: «Закон, завдяки якому *cetus hominum* (більшість людей) стає *populus* (народом), нагадує нерви фізичного тіла, або як це тіло з'єднується нервами, так і *corpus mysticum* тримається разом й поєднується воедино» [1, с. 103]. Джон Фортеск'ю представляє *corpus mysticum* як останню стадію процесу удосконалення людського суспільства, яке утворюється як маса людей і набуває потім статус «народу», і наприкінці досягає найвищої стадії, формуючись в «містичне тіло» королівства – тіло, яке не є повноцінним без своєї голови, короля [29, с. 60].

Для Фортеск'ю недостача «голови» політичного тіла, не обов'язково значила саме фактичну відсутність монарха, а також і небажання або нездатність цього монарха виконувати свої обов'язки в інтересах тіла, тобто королівства [26, с. 79]. З приводу цієї думки він писав у своїй роботі «Про управління Англією»: «Святий Августин [написав] ... «Люди - це група осіб, що об'єднуються з угодою законів та за спільними інтересами»...але такий народ не заслуговує, щоб його називали тілом, поки він ацефалічний, тобто без голови, тому що як і в природніх речах, те що залишилось без голови - це не тіло, а то що ми називаємо стебло... суспільство без голови - це аж ніяк не тіло» [1, с. 98].

Він використовував термін *corpus mysticum* і в політичних справах. При відкритті парламенту у 1430 р. магістр Уільям Лінвуд, доктор обох прав та професор богослов'я в Оксфорді, пізніше єпископ Сент-Девідський, після проповіді декларував звичайну програмну промову. У ній він говорив про

органічну єдність королівства і порівнював його з єдністю людського тіла та його членів, а в тому, що стосується волі та взаємної любові — також з *corpus mysticum*. Обидва юристи, Ліндвуд та Фортеск'ю, змішували терміни *corpus politicum* і *corpus mysticum*, не розмежовуючи їх між собою.[1, с. 35]

Бачення особи монарха Джон Фортеск'ю сконструював у своєму трактаті «The Governance of England» ідею, що політичне тіло короля є вільним від дитинства та старості й інших природніх недоліків [26, с.76]. Він пише: «...Не має сили у тому, щоб грішити, робити погані дії, ставати хворим та старим або наносити собі шкоду. Бо все це впливає з відсутності сил... тоді як святі духи та ангели, які не можуть грішити, старіти, страждати від хвороб або наносити собі шкоду, мають більшою силою, аніж ми, здатні нашкодити собі всіма цими бідами. Таким же чином більше сили і у монархів...» [3, с. 34.].

Цей уривок може бути прикладом того, що юридичні спекуляції були тісно пов'язані з теологічною думкою, або з середньовічною ідеєю «ангельського характеру» («*character angelicus*») короля [26, с. 243]. Такі ж думки прослідковуються у юристів доби правління королеви Єлизавети I, хоча запозичення ними цих думок саме у Джона Фортеск'ю не підтверджене. Політичне тіло королівської влади представляється перед нами прикладом «святих духів та ангелів», оскільки воно, як і ангели, представляє собою незмінність у потоці часу. Воно було піднятим до ангельських висот, і ця обставина заслуговує того, щоб зберегти його пам'яті. Судді, знайшовши таким чином точку опори на твердому небесному ґрунті, розвивали свої доводи у ділі про герцогство Ланкастерське [26, с. 245]. Вони вказали, що якщо землі, які були придбані королем до свого коронування, пізніше були ним відчужені, то таке дарування, навіть якщо воно було зроблено в роки його неповноліття, повинно розглядатися як діяння короля.

Яскраво проглядаються протиріччя у поглядах Джона Фортеск'ю на королівську владу. Його бачення монарха сформувалося на поєднанні елементів взятих у середньовічних теологічних діячів і з практики станових установ

феодалної монархії, а також яскравою тенденцією до посилення та зміцнення монархії на зразок абсолютизму.

Фортеск'ю зауважує, що відносно до типів правління є монархи, які знаходяться вище закону (при правлінні *dominium regale*) й правителі, які є підконтрольні закону (*dominium politicum et regale*). Англія яка належить до другого виду правління, тому король має підкорюватись закону. Англійська монархія була створена шляхом домовленості, відповідно, державець повинен враховувати думку своїх підданих і не має права приймати закони без їхньої рішення.

Закони та звичаї Англії вимагали, щоб перед коронацією правитель мав бути прийнятим народом і скласти коронаційну присягу. В уривку «The Governance of England» канцлер змушує замислитись над тим, чому деякі минулі королі були так незадовільні прекрасними англійськими законами, що намагались закріпити цивільний закон Англії, тоді він посилається на коронаційну присягу: «Закони Англії не схвалюють жодної такої сентенції, оскільки король цієї землі керує своїм народом не лише *regale*, а й *politicum*, і тому він зв'язаний клятвою при своїй коронації дотримуватись закону» [3, с. 79]. Очевидно, що Фортеск'ю бачив у коронаційній присязі механізм, за допомогою якого королівська влада також стає *politicum*, зобов'язує його до політичного правління та дотримання закону.

Мислитель вважає, що головною політичною задачею є встановлення сильної монархічної влади. У центрі його роздумів є король і його становище у державі – *estate of the King*, що має у собі комплекс прав, атрибутів, прерогатив і обов'язків монарха, а також стосунки короля з підданими, види королівської влади і міри її укріплення. Загальноприйнята формула «закон формує короля» декларувала, що король хоч і вище усіх інших, але він є частиною політичної системи та обмежений підпорядковуючись Богу, законом країни та зв'язком з феодалами. Джон Фортеск'ю, вважав, що обов'язок англійського середньовічного короля полягав у "підтриманні миру як в середині, так і зовні",

таких як повстання або злочини проти закону та порядку [16, с. 176]. Інакше кажучи, саме його роль полягала в тому, щоб забезпечити королівство від зовнішніх загроз, таких як іноземне вторгнення, а також захищати внутрішнє положення країни.

Слідом за святим Томою Фортеस्क'ю стверджував, що лише король, який був би здатний захистити народ від гноблення, який діяв би для загального блага і водночас підкорявся велінню розуму, міг бути водночас «вільним і повновладним». Під впливом Аквінського англійський діяч писав: «...бо хто сильніший і вільніший від того, хто здатний стримувати не лише інших, але й самого себе, хто, правлячи політично, є не лише наймогутнішим, а й найвільнішим» [3, с. 91]. Питання про те, якою свободою володіє законодавець, цікавило Фортеस्क'ю так само, як і Аквінського; вони обидва намагалися встановити критерії «законного правління», вбачаючи їх корінням у раціональності та турботі про спільне благо, яке розуміється як благо цілого, а не просто як сукупність окремих благ спільноти. Вони обоє могли сказати що «королю дається королівство, а не королівство йому, що вся влада короля (*potestas Regis*) повинна бути використана для добробуту королівства, що вона повинна забезпечувати захист від зовнішнього вторгнення та захист королівства.

Окрім підконтролю закону Божественному, король був обмежений законами країни або «авторитетом народу». Головною ідеєю теорії звичаєвого закону було положення, що незапам'ятних часів існував фундаментальний закон, якому підпорядковувалися король та парламент. [20, с. 93] Король вважався суб'єктом фундаментального закону, котрий він міг декларувати, але не мав права видозмінювати або порушувати. Джон Фортеस्क'ю з цього приводу вважав, що цей закон, що був установлений разом у згоді всього королівства, гарантував права та свободи його громадян і був предметом їх особливої гордості. «Король Англії, - резюмував Фортеस्क'ю, - не може змінити по своїй волі законів країни, бо природа його правління не тільки королівська, а

й політична ... Він не може ні змінювати законів королівства без згоди своїх підданих, ні обкладати останніх проти їх волі незвичайними податками. Таким чином, народ, керований законами, встановленими з його згоди і схвалення, спокійно користується йому належить, не побоюючись бути позбавленим власності королем або будь-ким іншим»[3, с. 134-135].

Фортеск'ю підкреслював, що закон є засобом забезпечення миру та справедливості, що його обов'язково потрібно дотримуватись як підданим, так і правителям, для якого він є джерелом легітимності. Він також вказував, що верховенство права характерний для трьох, а не двох форм правління. Звичайно, не існує у державі, якою керує тиран, де його свавільна воля, яка нехтує намірами громади, стає законом, але вона зберігається (і підтримується) у *dominium politicum et regale* і *dominium regale* як а також у «чисто політичному» королівстві.[39, с. 63] Повага до закону визначила фундаментальну природу політичної спільноти незалежно від того, чи був закон ухвалений головою разом із представниками громадою, або самою громадою, або її представниками. У кожному *dominium politicum* мав панувати закон, а не чиясь власна воля. Закон можна порівняти з природними нервами тіла, тому що ними вся структура тіла людини є щільно з'єднана разом, і він є тією силою за допомогою котрої політичне тіло та всі його члени пов'язані разом і об'єднані в одне ціле політичне тіло. Джон Фортеск'ю зазначав у «*De Natura Legis Naturae*»: «...як кістки та всі інші члени тіла зберігають свої функції та виконують свої функції за допомогою нервів, так і члени громади діють за законом» [4, с. 38]. Таким чином, закон є обов'язковою силою політичної спільноти і забезпечує права своїх підданих. Закон, на думку англійського мислителя, визначає природу спільноти, спрямовує її до певної мети. Отже, у такому типі королівства, де основним інститутом є закон і зберігається його характер «об'єднуючого нерву», форма, у якій сформульовано його фундаментальний намір, не є важливою. Тому що закон майже за необхідності пов'язаний з керівництвом дорученим тому, хто

призначений захищати своїх підданих, їх життя та власність, хто керує громадою, не змінюючи вільно її норм, та хто також не «згинає» її нервів і не спотворює політичне тіло так, як «ламані нерви» спотворюють зовнішній вигляд природного тіла [39, с. 64].

Вивчення закону є головною настановою, яку Фортеск'ю дає принцу на початку «De Laudibus», посилаючись на заповіді Юстиніана, він закликає принца приділяти більше часу вивченню закону, принаймні еквівалентного його шляхетних обов'язків. Він цитує Перших Царів VIII : «Бо посада короля полягає в тому, щоб вести битви свого народу та судити їх по праву, зазначивши, що «як битви визначаються зброєю, так і суди визначаються законами». [3, с. 3-5]

До обов'язків короля також належить захист справедливості та закону. Йому повинні, як вважає Фортеск'ю, підпорядковуватись усі судді: «...судді мають присягти на вірність королю» [1, с. 146]. Захист справедливості та майна свої підданих є головними задачами королівської влади. Також, цікавим є те, що Фортеск'ю був одним з перших хто описав не тільки права монарха, а і його обов'язки.

Не тільки король має свої права та обов'язки, а і його піддані по відношенню до свого правителя. Однак, Фортеск'ю досить поверхово зупиняється на цій темі, лиш зробивши добрий огляд на праві спротиву владі монарха. Його думка з цього приводу є досить неоднозначною. У трактаті «De Laudibus Legum Angliae» Фортеск'ю виступає з рішучим супротивом проти права здійснювати опір королю навіть тоді, коли правитель стає тираном. Він пише, що «...незаконно підданцям вбивати тирана, як це часто робили в минулому, оскільки Бог з метою покарання за гріхи часто надає правителів-тиранів» [3, с. 70]. Під тираном Фортеск'ю розуміє короля, який «править тільки з метою власної користі, а не для благополуччя підданців» [1, с. 126-127]. Таке розуміння тирана мислитель запозичив у Томи Аквінського.

Інше бачення с приводу опору правителю він висловлює у своїй роботі «The Governance of England». Фортеск'ю припускає думку, що з певних причин та обставин спротив проти тиранії є можливим та виправданим. Громадяни дають супротив у тому випадку, коли король не дбає про благо своєї держави, не забезпечує добре життя для населення. Отже, саме зубожіння народу є одною з головних причин повстань. «Найбідніші люди завжди виступають ініціаторами постання, оскільки їм нічого втрачати... і досить часто їх підтримували більш багаті, бо боялися, що якщо цього не зроблять, то у них заберуть майно... тому король повинен дбати про своїх підданих» [1. С. 139-140].

Все ж таки, Фортеск'ю вважає, що спротив можливий якщо той перетворюється на тирана. Він вважає, що той «правитель, який править королівством лише для свого задоволення, а не задля блага своїх підданих, є тираном» [1, с. 117]. Якщо король робить справи, що суперечить законам божим або законам природи, він чинить не гідно своєму статусу. Фортеск'ю для підтвердження цієї думки приводить приклад короля Франції, який заради свого задоволення спустошує населення громади і тільки «зовсім не брак коштів, а брак мужності заважає французам піднятися до бунту, у той час, як англійці вже дано роблять так» [1, с. 141-142].

Найяскравішим на період XV ст. було Кентське повстання. Основні вимоги бунтівників є схожими з основними ідеями Фортеск'ю. Він, як відомо брав участь у судді над учасниками повстання, мав змогу ознайомитись з їх документами. Соціальну основу бунтівників переважно складали селяни, які найбільш страждали від нестабільної ситуації в державі, а також від грабунків та насилля з боку феодалної знаті. Тому, програма повстання під проводом Джека Кеда носила у собі здебільшого політичне забарвлення і містила заклики, що об'єднувала різні соціальні прошарки населення [1, с. 221].

Як і Фортеск'ю, Кентська громада була невдоволена зростанням багатства у знаті та економічним послабленням монарха. «Короля змушують

жити за рахунок народу, а знать захоплює прибутки від королівських володінь» [6, с. 95]. Бунтівники виступали за повернення розкрадених земель королівського домену і різко виступають проти усіх тих, хто стоїть проти цього. Також, Фортеск'ю разом з повстанцями мають спільний погляд на те, що акт про презумпцію повинен був виданий та введений в дію.

Фортеск'ю був не вдоволений роботою представників Королівської Ради, закидаючи їм звинувачення, що вони прагнуть задовольнити, перш за все свої інтереси і не думають про інтереси короля. Повстанці також піддавали критиці Королівські Раду, звинувачуючи її членів у безчесності та відкритій корупції. «Ми бачимо, що нащ суверенний правитель приблизив до себе певне коло осіб, які щодня і щогодини знаходяться біля його величності і говорять йому, що добро є зло, зло – добро» [6, с. 94]. Однак, на відміну від повстанців, мислитель пропонує реформувати цей орган, що і відрізняє його від них.

Спільні погляди Фортеск'ю з бунтівниками має і на судову систему. Він вважає, що судді повинні присягати на вірність королю, а повстанці стверджують - «...воля нашого короля, у тому, щоб справедливо розслідувати поведінку кожної людини...» [6, с. 95], що вказує на думку, що король має контролювати суддів.

Фортеск'ю, на відміну від повстанців, теоретично намагався обґрунтувати свої думки. Він завжди підкріплював свої тези посиланням на античних та середньовічних авторитетів, також закріплюючи багатьма прикладами запозичених з власних спостережень соціально-політичного життя Англії й Франції або ж з історії. Свої думки Джон Фортеск'ю детально розписував, чого не має у документах бунтівників. Але у Фортеск'ю відсутні вимоги щодо відміни робочого законодавства, що присутнє у програмі учасників повстання. Відрізняє його та повстанців також відношення до бідного прошарку населення. Як відомо, до бідного населення Фортеск'ю ставився зневажливо, у той час бунтівники повинні були включити інтереси цього прошарку населення до своєї програми. Єдиним поштовхом до змін і

захисту своїх інтересів вони вбачали саме повстання. Однак, Фортеск'ю вважав, що королівська влада повинна здійснити ініціативу і провести необхідні для вирішення проблем реформи.

«Народ», у розумінні англійського мислителя, був тією групою осіб, які у минулому у якийсь момент за допомогою закону об'єдналися у політичне тіло, джерелом життя якого була «воля народу» [17, с. 135]. Отримання та збереження народної підтримки було фундаментальним для стабільності правління у XV столітті. Це підтверджується використанням пропаганди для підтримки народом основних фракцій. Очевидно, ці політичні твори XV століття сприймалися дуже серйозно; що це було так, демонструє вимога Едуарда IV, щоб Фортеск'ю спеціально відмовляється від своїх попередніх ланкастерських праць [21, с. 334].

Крім того, що люди були головною рушійною силою у створенні політичного тіла, у політичному розумінні Фортеск'ю, вони були центральними у законотворчості для загального блага у багатьох аспектах. По-перше, люди були основою впровадження кримінального права того часу через свою замученість до суду присяжних [3, с. 78]. По-друге, прості люди були залучені до зборів парламенту [3, с. 109], без згоди яких не можна було приймати нові закони або змінювати.

У контексті розгляду «змішаної монархії», також важливо розглянути погляди Джона Фортеск'ю на представницькі органи тогочасної Англії. Він підкреслює їх важливе значення для всього королівства, однак вони не повинні обмежувати королівську владу, а радше посилювати її. Головна заслуга на його думку це не дати монарху здійснювати погані вчинки.

В основі проекту економічної та фінансової реорганізації королівства, сформульованого в «Правлінні Англією», ми знаходимо низку бажаних змін складу та функцій королівської Ради. Згідно з наміром Фортеск'ю, остання має бути перетворена на групу професійних адміністраторів, обраних на підставі їхніх компетенцій, з повноваженнями взяти на себе широкий контроль над

управлінням королівськими фінансами та, загалом, над економічною політикою Корони [1, с. 147-148].

Фортеск'ю розмірковував над питанням про те, хто ж повинний оточувати короля і мати право засідати у Королівській Раді, вирішуючи долю королівства. Будучи на засіданнях цього державного органу та знаючи як проходять його засідання, Фортеск'ю говорив: «[Дворяни] ... було майже стільки питань пов'язаних з ними, скільки й королівських. Тому, коли вони збиралися разом, вони були настільки зайняті своїми справами та справами своїх родичів, слуг та інших, що вони мало відвідували засідання, а інші нічого не робили по справам короля»[1, с.114]. Виходячи з цього, він вважав, що обрання представника у Королівську Раду повинно базуватися не по походженню та благородству, а за здібностями та особистісними якостями. Фортеск'ю передбачає, що основа такої ради повинна складатися з 24 людей (12 тимчасових, інші 12 – духовних), обраних з самих мудрих у королівстві і які будуть служити завжди або до тих пір, поки їх дії, вислови або міркування, можуть підірвати королівську владу або вони користуються службовим положенням для своїх цілей [1, с. 146]. Також Фортеск'ю запропонував обирати кожного року ще по чотири світських та духовних лордів, які будуть входити складу Королівської Ради строком на один рік. Голова Ради обирається з членів Ради лиш королем, і увесь її склад підкоряється йому. Таким чином Джон Фортеск'ю пропонує провести загальну реформу цього органу.

Автор пропонував власну ідею, що стосувалась оплати членам Королівської Ради. Фортеск'ю вважав, що «немає необхідності у тому, щоб дванадцять духовних лордів отримували таку ж винагороду, як і дванадцять світських лордів, оскільки духовним особам не потрібно отримувати та забезпечувати всім необхідним свої маєтки, я це роблять світські лорди...їм не потрібно утримувати великі сім'ї, забезпечувати своїх дружин та дітей» [1, с. 146-147]. Окрім того, він додає, що «не слід також платити значну винагороду тим восьми лордам, що входять до складу Ради на один рік» [1, с. 147]. Нового

члена обирають лиш у тому випадку, якщо попередній член помирає, або ж король звільняє його від виконання обов'язків.

Фортеск'ю вважав, що Рада короля повинна перш за все обговорювати такі важливі питання як захист інтересів країни, вивіз грошей з королівства, повернення вивезеного за кордон дорогоцінного каміння і грошей, збільшення притоку благородних металів у країну, посилення державного флоту і т.д. [40, с. 270]

Рада мала право закликати високих посадових осіб (канцлера, скарбника), а також суддів і інших, які на думку Ради є найбільш відповідними, для надання допомоги в її обговореннях. Показово, що саме прості люди повинні сформувати основну частину ради та що один з них був Головним радником, або ж як написав Фортеск'ю «президентом».[2, с. 116] У багатьох відношеннях ця нова система, запропонована Фортеск'ю, нагадує зародження Кабінету міністрів.

Автор приводить для зрівняння приклади існування схожих Рад у інших країнах. Джон Фортеск'ю пише, що аналогічна Рада існувала в Римській імперії, а саме сенат. «Юлій був першим імператором...він радився із сенатом і зміг позбавити монархію від ворогів... це ж саме стосується і Октавіана, другого імператора» [1, с. 149]. На його думку, що від злагодженої взаємодії короля та Ради залежить успішність управління державою. Фортеск'ю аргументує це у своєму трактаті: «...але після того, як імператор Нерон та інші намагалися послабити сенат, не дослухались до його порад і в результаті Імперія почала занепадати» [1, с. 149].

Стосовно ролі парламенту в англійському королівстві, Фортеск'ю зауважує, що ні король, ні його чиновник не можуть самотійно вводити податки, змінювати закони без згоди підданих, яке вони можуть обговорити у парламенті. Парламент, за думкою автора повинен виражати інтереси громадян через нижню палату, і тому її значення дуже вагоме. Мислитель підкреслював, що цей орган повинен здійснювати реституцію королівського домену,

розкраденого магнатами, а також надавати королю субсидії для грошової винагороди тих, хто цього заслуговує [1, с. 149]. Парламент повинен складатися з трьохсот обраних представників, трьох верств суспільства.

Піддані короля, які фінансово переважають або рівні монарха становлять пряму небезпеку для правителя. Автор надає поради, щоб забезпечити короля підтримкою населення та зберегти престиж прибутку. Основним джерелом прибутків монарха мають бути його маєтки. Отже, виходячи з цього, він не буде вводити нові податки, що забезпечить підтримку з боку населення.

Фортеск'ю пише: «Король повинен бути наймогутнішим лордом своєї країни...Однак є велика кількість лордів, які зрівнялися у своїй могутності та впливі з монархом, бо їм не потрібно витратити кошти на державні справи... вони лише утримують власні маєтки... тому мають змогу зберегти та накопичувати гроші... це становить небезпеку для короля» [1, с. 128]. Цей уривок показує становище у якому перебував король за часів життя Фортеск'ю.

Він пояснює, що збагачення лордів є прямою небезпекою для влади короля, який не повинен мати суперництво зі знаттю. Загроза полягає у можливому виникненні у могутнього лорда бажання захопити владу, оскільки король вже не достатньо сильний. Таке повстання знайде підтримку решти феодалів, які будуть вважати, що при новому багатшому монарху, можливо буде зменшений податок на його утримання, ніж при попередньому правителі. Фортеск'ю наводить приклад з французької історії, де кожні зміни на королівському престолі супроводжувалися повстаннями добре забезпечених лордів [1, с. 129]. Автор констатує це у своєму трактаті: «Хроніки кожної країни містять у собі опис таких подій... про це є відомості навіть у Святому Письмі... могутні лорди посилювали свій вплив через укладання різноманітних угод, вигідних шлюбів... ставали ще сильнішими... як королі... і піднімали повстання» [1, с. 130]. Також мислитель приводить аналогічний приклад в історії Англії, коли найвпливовіші лорди Англії, а саме, графи Лейстер та

Глостер піднялись повстанням проти Генріха III, взявши його у полон разом з спадкоємцями престолу. Схожі події також відбувалися у час життя Фортеск'ю, а саме ослабленню влади Генріха VI, скористалися Йорки, яких підтримала феодална верхівка. Фортеск'ю вказує на жахливі результати цих подій[1, с. 130].

Посилення знаті, вважає автор, надає змогу ставити на адміністративні посади та у судові органи представників з власних родин, для посилення могутності свого роду та збагачення. Таку поведінку Фортеск'ю засуджує, адже вона породжує та поглиблює неспокій, у якому держава вже перебуває [1, с. 154]. Тому, цього не трапилось король повинен бути найвпливовішим лордом країни.

Фортеск'ю, на думку дослідників, представляє інтереси нового дворянства та верхівки йоменів і вбачає збереження добробуту у державі шляхом зміцнення королівської влади. Протиріччя у поглядах цього діяча у тому, що він ідеалізує станово-представницький устрій середньовічної феодалної монархії, а також намагається внести новий зміст у звичні рамки феодалної монархії. Уславляючи станово-представницький устрій феодалної Англії, Фортеск'ю разом з тим намагається сприяти зміцненню та подальшому розвитку королівської влади, будучи передвісником політики англійського абсолютизму, що пізніше розквітне при Тюдорах та Стюартах.

Отже, джерелом посилення королівської влади та централізованих тенденцій, Фортеск'ю вбачає концентрацію у руках монарха земельної власності. Він вважає, що король наділений правом відібрати назад під своє розпорядження і землі, які колись були надані у якості винагороди за певні заслуги перед королівством [1, с. 131].

Повернення відчужених раніше земель досягало завдяки акту презумпції (спеціального парламентського закону). Особливістю цього акту, є те що він забезпечує укріплення королівської влади, а не навпаки, як обмеження влади монарха. Щоб видати цей закон, Фортеск'ю запропонував утворити спеціальну

Раду, яка буде займатися вирішенням питань, щодо установаження земель, які мають бути повернуті. За допомогою цього органу не постраждають ті, хто заслуговують відповідної земельної нагороди і які чесно служать королю. Рада також повинна розглядати усі запити про подарунки та винагороди, що надходять на ім'я короля та встановлювати чи дійсно особа яка надіслала прохання, гідна такого дарунку, також чи може король надати те, що його прохають, без утисків потреб короля і послаблення його влади. Джон Фортеск'ю вважав, що така спеціальна Рада повинна також виконувати дорадчі функції: «У цій Раді кожен випадок буде розглянуто до того, як король винесе свій вирок» [1, с. 146-147]. На Раду можливо покласти всю відповідальність за ті вирокі, які понесуть за собою невдоволення, для того щоб не було незадоволених рішеннями та правлінням короля. Правитель у свої володіннях має п'яту частину усіх королівських земель і ці землі він повинен використовувати для того, щоб утримувати підданих, робити їм подарунки, для утримання молодших синів короля [11, с. 345].

Для надання можливості королю контролювати процеси концентрації в руках окремих феодалів, Фортеск'ю пропонує йому право регулювати укладання шлюбів між представниками знатних сімей [1, с. 134]. На думку Фортеск'ю, необхідно збільшити кількість чиновницьких посад, людей на які призначатиме сам правитель. Людина не повинна отримувати посаду від короля до тих пір, поки не дасть присягу в тому, що не буде служити комусь іншому, що ні від кого не буде отримувати кошти на утримання або одяг. Назначати людей на державні посади є ще одним правом короля.

До того ж, мислитель висловлює думку проти заняття однією людиною декількох посад тому, що це викличе підвищення впливу такої особи і послаблення центральної влади короля. Отже, «жодна людина не може мати більше однієї посади» [1, с. 134]. Виключенням становлять брати короля, які можуть отримати дві посади, а також члени Королівської Ради можуть мати у

себе в рідному місті мати додаткову посаду, що дасть їм можливість забезпечувати себе, поки вони знаходяться вдома.

Джон Фортеск'ю вважав, що вплив феодалної знаті повинна бути обмежена, тому що вона використовує свій авторитет для того щоб обкрадати населення. Однак його не можна зараховувати до захисників інтересів бідних верств населення. Фортеск'ю навпаки говорить по відношенню до них з нотою зневаги. Він впевнений, що ці люди не мають ні страху ганьби, ні страху втратити своє майно, оскільки вони не мають нічого втрачати. Оскільки бідне населення не має будь-яких знань, воно не може бути справедливим [1, с. 139-140]. Кентське повстання під проводом Джека Кеда змусило замислитись Фортеск'ю про можливість спалаху виникнення нових повстань, тому до такого населення він відчуває не тільки зневагу, а й страх.

Ідеї Фортеск'ю справили великий вплив на таких представників тюдоровської публіцистики, як Кр. Сент-Джермен, Т. Старкі, Т. Сміт та інші [36, с. 108]. Деякі з них прямо посилалися на твори Фортеск'ю запозичуючи у нього, зокрема, зображення абсолютистського ладу як втілення вищих принципів права, а також тезу про те, що королівська влада діяла у злагоді з парламентом.

Отже, трактати Джона Фортеск'ю висвітлюють соціально-політичні процеси, що мали місце у Англії, а також Франції XV ст. Також вони зображують протиріччя епохи, об'єднанням елементів середньовічного світогляду та нових буржуазних поглядів. Його праці часто використовували як ідейну зброю у політичній боротьбі не тільки сучасники Фортеск'ю, а також видатні діячі наступних століть. З його творів використали ідеї та аргументи представники протилежно політичних течій. Так у XVI ст. трактати англійського діяча використовували для обґрунтування абсолютизму Тюдорів. Вже у XVII ст. у його працях знаходили думки для боротьби абсолютистському устрою Стюартів.[36, с. 110] Протиріччя поглядів Фортеск'ю надали

можливість представникам різних політичних течій використовувати його ідеї для обґрунтування власних теорій.

Таким чином, у працях Джона Фортеस्क'ю вперше знайшло своє системне відображення ідеї про «змішану монархію». Тобто існування водночас сильної королівської влади та станово-представницького органу-парламенту. Концепція, яка була викладена Джоном Фортеस्क'ю, набула поширення в англійській політичній та правовій літературі наступних століть. Вона стала, по суті, першою спробою представити оптимальну політичну взаємодію корони і парламенту у вигляді своєрідної дуалістичної монархії. Ідея такої монархії склалася як результат появи у державному житті Англії парламенту, з самого початку своєї історії не обмеженого властивістю чисто середньовічного станового представництва. Також, Фортеस्क'ю констатує, що існує декілька видів управління державою – королівська, політична та «змішана» форми. Остання поєднувала у собі королівську та політичну. Саме ця форма є найбільш вдалою для керування державою, оскільки вона дає можливість підданам приймати участь в управлінні державою.

Також, Джон Фортеस्क'ю розглядав природу королівської влади та взаємовідносини монарх та його підданих. Основні ідеї «змішаної» монархії у нього виражаються у тому, що король не повинен правити самотійно. Для розквіту свого королівства правитель повинен радитись з підданими за допомогою парламенту. Фортеस्क'ю підкреслює, що королю надано право, щоб королівство фінансово та продовольче забезпечувало його потреби. Монарх має бути найбагатшим та наймогутнішим лордом на теренах свого королівства і щоб підтримувати своє положення йому надається право повертати частину земель, розданих раніше, а також контролювати шлюби між сім'ями феодалів. Однак разом з тим Фортеस्क'ю наділяє монарха обов'язками щодо підданих, і вони полягають у зберіганні їх благополуччя, захист власності населення, і головне бути гарантом справедливості та закону.

Джон Фортеск'ю підкреслював важливе значення представницьких органів тогочасної Англії. Однак на його думку вони не повинні обмежувати королівську владу, а радше посилювати її. Головна заслуга на його думку це не дати монарху здійснювати погані вчинки. Але навіть так, Рада не може йому завадити, якщо король не наділений благородною волею.

ВИСНОВКИ

Джон Фортеск'ю – державний діяч, юрист та автор політичних трактатів, який займав значне місце в історії Англії XV ст. Він привніс вагомий внесок у розвиток політичної думки.

Період Англії XV ст. був досить неспокійним століттям: закінчення Столітньої війни, розгортання війни Білої та Червоної Троянд, вибух народних повстань (Кентське повстання 1450-1451 рр.). Ці події безпосередньо вплинули на формування особистості та поглядів Джона Фортеск'ю, як мислителя та політичного діяча.

Праці Джона Фортеск'ю стали важливим кроком на шляху формування класичної європейської державно-правової думки. Вони ґрунтувалися на політичному конфлікті, що розгортався на той час у Англії. У них він обстоював позиції королівської династії Ланкастерів. Засади його аргументації корінилися в томістсько-арістотелівській традиції природного права. Підтвердженням цього є праці "Про сутність природного закону", "Похвала законам Англії", "Управління Англією" та ін. Суспільство, на його думку, похідне від природного права, а справедливі порядки та добробут залежать від форми правління, зокрема від монархічної. Отже, панування правителів здійснюється на основі закону «природної справедливості».

У своїх працях Фортеск'ю розглядає виникнення держави та принципи її управління. Він вважає, що держава формується за допомогою двох шляхів - за допомогою завоювань або за згодою. Перший спосіб полягає у тому, що певна людина підкорює силоміць інші народи і проголошує себе їх правителем. У другому варіанті люди об'єднуються і обирають добровільно людину. Отже, утворення держави Фортеск'ю порівнює з появою монархії.

Видатний діяч розрізняє декілька способів управління держави, відповідно до її способу утворення: *dominium regale* (влада королівська), *dominium politicum* (влада політична) і *dominium politicum et regale* (влада

політична і королівська). Фортеск'ю яскраво підкреслює, що саме остання форма є найкращою для управління державою, адже надає населенню можливість приймати участь у житті держави, висловлюючи свою думку через обраних представників у парламенті.

Висловлюючи свою думку про королівську владу, Фортеск'ю зазначає, що король має як права, так і обов'язки по відношенню до громадян та своїх підданих. Права монарха полягають у забезпеченні його коштами для всіх звичайних і надзвичайних витрат. Він має право конфіскувати майно великих феодалських землевласників, які становлять небезпеку для королівської влади, шляхом свого збагачення. Також король має особисто призначати чиновників на посади, що стане посилюючим фактором його влади. Обов'язками правителя є перш за все захист справедливості та законів, а також захист майна підданих. Тому, заслуга Джона Фортеск'ю є у тому, що він один з перших писав не тільки про права монарха, а й про його обов'язки перед державою.

На думку автора, обов'язками та правами наділенні також і піддані короля. Про це Фортеск'ю пише досить стисло та поверхово, наголошуючи що обов'язки монарха та підданих є суміжними. Однак, інтерес Фортеск'ю зупиняє саме на праві супротиву підданих королівській владі. Він приходить до висновку, що опір є виправданим, якщо монарх починає правити для задоволення своїх потреб і нехтує своїм головним обов'язком – забезпечення блага населення.

Головне досягнення Джона Фортеск'ю полягає у тому, що у його роботах змістовно відображена ідея «змішаної монархії», що поставила питання прибічником якої форми правління був сам англійський діяч - абсолютної, обмеженої чи станово-представницької. «Змішана монархія» представлялась, у розумінні Фортеск'ю, як існування королівської влади разом з представницьким органом, тобто парламентом, який був потрібен не для обмеження влади короля, а навпаки для підсилення його могутності, позбавляючи впливу феодалської знаті.

Ідея про *politicum et regale* мала значний відхід як у політичному, так і в конституційному мисленні, і розкриває значення, яке Фортеск'ю надавав участі народу через своїх представників. Така ідея королівської влади вже була присутня у політичній думці середньовічної Європи, хоча, можливо, менш розвинена. Фортеск'ю просунув конституційну думку, твердо позиціонуючи королівське правління у відносинах між правителем і тими, ким керують. Висвітлюючи чіткі та конкретні відносини між правлячим і керованим, Фортеск'ю підготував основу для послідуєчих досягнень, за допомогою яких сила та вплив людей у цих відносинах зросли, досягнувши кульмінацією в сучасному поклонінні представницькій демократії як священній доктрині цивілізованих націй і вершині конституціоналізму.

Концепція, викладена Фортеск'ю у XV ст., набула поширення у європейській політичній і правовій літературі наступних століть. Вона стала, по суті, першою спробою представити оптимальну і політичну взаємодію корони і парламенту у вигляді своєрідної дуалістичної монархії. Багато його положень були запозичені мислителями пізнього середньовіччя та Нового часу.

Отже, дослідження трактатів Фортеск'ю надає можливість розглянути і зрозуміти політичні та правові процеси які відбувалися в Англії XV ст. Важливість особистості Джона Фортеск'ю в історії полягає у тому, що він залишив значний слід у розвитку політичної думки та його ідеї формували світобачення багатьох поколінь.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Fortescue J. The Governance of England: Otherwise Called The Difference between an Absolute and a Limited Monarchy / edited and translated by Plummer Ch. / London: Oxford University Press. 1885; reprinted by The Lawbook Exchange. 1999. 387 p. URL: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/fortescue/governanceEngland.pdf> (дата звернення: 20.11.24).
2. Fortescue J. On the laws and governance of England / edited by Shelley Lockwood. Cambridge University Press. 1997. 156 p.
3. Fortescue J. De Laudibus Legum Angliae / edited and translated by Chrimes S.B / Cambridge: At the University Press, 1942. 235 p.
4. Fortescue J. De Natura Legis Naturae. New York: Garland Pub. 1980. 258 p.
5. Fortescue J., Lord Clermont. The works of Sir John Fortescue, Knight, Chief Justice of England and Lord Chancellor to King Henry the Sixth. London: Printed for private distribution. 1869. Vol. 1. 637 p. URL: <https://archive.org/details/worksofsirjohnfo01fort/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 20.11.24).
6. Proclamation made by Jacke Cade. Three fifteenth-century chronicles. Edit by James Gairdner, John Stow. Westminster: Camden society. 1880. P. 94-99. URL: <https://archive.org/details/threefifteenthce00gairrich> (дата звернення: 12.11.24).

Література:

7. Івченко О. Соціально-політичні й історичні передумови формування ідеї конституційного роялізму в Англії середини XVII століття : дис. канд. істор. наук : 07.00.02 / Одес. нац. ун-т. ім. І.І. Мечникова. Одеса. 2021. 197 с.
8. Івченко О. С. Політичні витоки ідеології конституційного роялізму. Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. С. 479-484.

URL: https://lib.onu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/01/60_Ivchenko.pdf (дата звернення: 20.11.2024)

9. Немченко І. В. Поняття «суверенітет» в англійській політичній думці першої половини XVII ст. Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Вип. 50. Одеса: Юридична література, 2009. С. 193-198. URL: <http://apdp.in.ua/v50/32.pdf> (дата звернення: 20.11.2024)

10. Хомич О. С. Взаємовідносини правителя та підданців у політичному вченні Джона Фортеस्क'ю. Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології : зб. наук. ст. Вип. 2. Одеса: Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2010. С. 229-232.

11. Adams G. B. Constitutional history of England. London: Jonathan Cape. 1922. 518 p. URL: <https://archive.org/details/dli.ministry.01477> (дата звернення: 19.11.24).

12. Arnold M. S. Statutes as Judgments: The Natural Law Theory of Parliamentary Activity in Medieval England. University of Pennsylvania Law Review. 1977. Vol. 126(2). P. 329-343. URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/1136/> (дата звернення 19.11.24)

13. Bloch M. Les Rois Thaumaturges. Étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale particulièrement en France et en Angleterre. Paris: Librairie Armand Colin, 1961, 542 p. URL: <https://www.scribd.com/document/402069714/Les-Rois-Thaumaturges-marc-Bloch-1961> (дата звернення: 20.11.24).

14. Burns J. H. Fortescue and the Political Theory of Dominion. The Historical Journal, Vol. 28(1985), P. 777-797 URL: <http://www.jstor.org/stable/2639321> (дата звернення: 19.11.24).

15. Callahan E. T. Blood, sweat and wealth: Fortescue's theory of the origin of property. History of Political Thought. 1996. Vol. 17(1). P. 21-35. URL: <http://www.jstor.org/stable/26217120> (дата звернення: 20.11.24).

16. Carpenter, C. The Wars of the Roses: Politics and the Constitution in England, c.1437–1509, Cambridge: Cambridge Medieval Textbooks, 1997, 293 p. URL: <https://archive.org/details/christinecarpenterthewarsoftherosespoliticsandtheconstitutioninengland14371509> (дата звернення: 20.11.24).

17. Chrimes. S. B. Sir John Fortescue and His Theory of Dominion: (The Alexander Prize Essay). Transactions of the Royal Historical Society. 1934. Vol. 17. P. 117–147. URL: <https://doi.org/10.2307/3678523> (дата звернення: 20.11.24).

18. Chrimes S. B. English Constitutional History. London: Oxford University Press. 1947. 189 p. URL: https://archive.org/details/englishconstitut0000chri_q9a6 (дата звернення: 20.11.24).

19. Gärtner N. The Crown, the City and the Theoretician - Political Thought and Realpolitik in Fifteenth Century England: The Relationship of John Fortescue's Political Theories and the Governance of Late Medieval London. 25 p. URL: <https://www.spaetmittelalter.unihamburg.de/spaetmittelalter/Lehre/pdf/GaertnerFortescueLondon.pdf> (дата звертання: 30.10.24).

20. Gilbert F. Sir John Fortescie's dominium regale et politicum. *Medievalia et Humanistica*. 1944. Vol. 2. P. 88–97.

21. Gill P. E. Politics and Propaganda in Fifteenth-Century England: The Polemical Writings of Sir John Fortescue. *Speculum*. 1971. Vol. 46 (2). P. 333–347.

22. Gross A. The Dissolution of the Lancastrian Kingship: Sir John Fortescue and the Crisis of Monarchy in fifteenth-century England. Stamford: Paul Watkins Publishing. 1996. 146 p.

23. Hallam H. History of Europe during the middle ages. Vol. 3. New York: The Colonial press. 1899. 492 p. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/33540> (дата звернення: 20.11.24).

24. Hawkes E. Judging Female Judge. *Limina: A Journal of Historical and Cultural Studies*. 2002. Vol. 8. P. 93-112. URL: https://www.academia.edu/109368868/Judging_Female_Judges_Sir_John_Fortescues

[Vision of Women as Judges in De Natura Legis Naturae](#) (дата звернення: 19.11.24).

25. Jacob E. F. Sir John Fortescue and the law of nature. Bulletin of the John Rylands Library. 1934. Vol. 18 (2). P. 359-376. URL: <https://www.manchesterhive.com/view/journals/bjrl/18/2/article-p359.xml> (дата звернення: 14.11.24).

26. Kantorowicz E. H. The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology. Princeton University Press, 1957. 568 p. URL: <https://delegatonline.pte.hu/files/documents/18/Kantorowicz.pdf> (дата звернення: 11.11.24).

27. Kekewich M. L. Thou shalt be under the power of man. Sir John Fortescue and the Yorkist Succession. Nottingham Medieval Studies. 1998. Vol. 42. P. 188–230.

28. Kekewich M. Sir John Fortescue and the Governance of England. Woodbridge: Boydell & Brewer. 2018. 369 p. URL: <https://boydellandbrewer.com/9781783273508/sir-john-fortescue-and-the-governance-of-england/> (дата звернення: 10.11.24).

29. Kelly M. R. L. L. Sir John Fortescue and the Political Dominion. The People, the Common Weal, and the King. Constitutions and the classics : patterns of constitutional thought from Fortescue to Bentham / edited by D.J. Galligan. Oxford University Press. 2014. P. 51-86. URL: <https://academic.oup.com/book/4043/chapter-abstract/145695302?redirectedFrom=fulltext> (дата звернення: 20.11.24).

30. Lander J. R. The Wars of the Roses. New York: G. P. Putnam's Sons. 1966. 336 p.

31. Litzen V. A War of Roses and Lilies: The Theme of Succession in Sir John Fortescue's Works. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy Helsinki, 1971. 173 p.

32. Osborne Jr., Thomas M. Dominium politicum et regale: Sir John Fortescue's Solution to the Problem of Tyranny as Presented by Thomas Aquinas and

Ptolemy of Lucca. *Mediaeval Studies*. 2000. Vol. 62. P. 161-187. URL: https://www.researchgate.net/publication/285148675_Dominium_regale_et_politicum_Sir_John_Fortescue's_Response_to_the_Problem_of_Tyranny_as_Presented_by_Thomas_Aquinas_and_Ptolemy_of_Lucca (дата звертання: 19.11.24).

33. O'Sullivan R. *Natural Law and Common Law*. 1945. vol. 31. P. 117–138. URL: <http://www.jstor.org/stable/743274> (дата звернення: 19.11.24).

34. Randall H. J. Sir John Fortescue. *Journal of the Society of Comparative Legislation*. 1916. Vol. 16 (2). P. 248-264. URL: <http://www.jstor.org/stable/752426> (дата звернення: 10.11.24).

35. Simonetta S. Some elements of political economy in the thought of Sir John Fortescue. *The European Journal of the History of Economic Thought*. Vol. 30(2). P. 247-274. URL: <https://ideas.repec.org/a/taf/eujhet/v30y2023i2p247-274.html> (дата звернення: 11.11.24).

36. Skeel C. A. J. The Influence of the Writings of Sir John Fortescue. *Transactions of the Royal Historical Society*. 1916. Vol. 10. P. 77-114. URL: https://ia800708.us.archive.org/view_archive.php?archive=/28/items/crossref-pre-1923-scholarly-works/10.2307%252F3605235.zip&file=10.2307%252F3678339.pdf (дата звернення: 12.11.24).

37. Skinner Q., *The Foundations of Modern Political Thought*. Vol. 2. The Age of Reformation. Cambridge University Press. 1978. 405 p.

38. Stubbs W. *The Constitutional History of England, in Its Origin and Development*. Vol. 3. Oxford: Clarendon Press. 1903. 666 p. URL: <https://archive.org/details/constitutionalh03stub/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 20.11.24).

39. Szlachta B. The intention and will of the law-giver in John Fortescue. *Politeja*. 2008. Vol. 10(1). P. 47–66. URL: <http://www.jstor.org/stable/24919292> (дата звернення: 20.11.24).

40. Tulejski T. John Fortescue — koncepcja monarchii absolutnej i autorytet władzy / *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*. 2020. Vol. 42. P. 251-279.

URL:<https://repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/141740/edition/131153/john-fortescue-koncepcja-monarchii-absolutnej-i-autorytet-wladzy-tulejski-tomasz-orcid-0000-0001-9466-1173> (дата звернення: 20.11.24).

41. Taylor C. Sir John Fortescue and the French Polemical Treatises of the Hundred Years War. The English Historical Review. Oxford University Press. Vol. 114 (No. 455). P. 112-129. URL: <https://www.medievalists.net/2013/02/sir-john-fortescue-and-the-french-polemical-treatises-of-the-hundred-years-war/> (дата звернення: 13.11.24).

42. Towers J. British Biography; or, an accurate and impartial account of the lives and writings of eminent persons in Great Britain and Ireland. Vol 1. London: R. Goadby. 1773. 450 p.

43. Wolfe B. Henry VI. London: Yale University Press. 2001. 432 p.

44. Wu J. C. H. The Natural Law and Our Common Law. Fordham L. Rev. 1954. Vol. 23. P. 13-48. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/144224477.pdf> (дата звернення: 12.11.24).